

Національна академія наук України
Інститут української мови

Лексикографічний бюлетень

Випуск 25

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
КИЇВ – 2016

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

С. Я. Єрмоленко, В. В. Німчук, К. Г. Городенська, С. О. Соколова,

В. Л. Іващенко, І. С. Гнатюк, *(відповідальний редактор),*

О. М. Тищенко, *(відповідальний секретар)*

Рецензенти

С. О. Соколова, *д. філол. н.*

О. Я. Мирончук, *к. філол. н.*

До друку схвалила вчена рада

Інституту української мови НАН України

(протокол №13 від 27 грудня 2016 р.)

Л 43 **ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ**. Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н.
І. С. Гнатюк. – Вип. 25. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 88 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-434-7 (вип. 25)

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації.

Для науковців, студентів-філологів.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА

Ірина Самойлова

Фонетичні варіанти слів в українській мові (за матеріалами лексикографічних джерел) 5

Лілія Дідун

Особливості виявлення семантики інтенсивності через наскрізний чинник у фразеологізмах зі спільним компонентом на фіксованому місці 13

Олена Дюндик

Виокремлення спільнокореневих неологізмів у лексиконі письменника (на матеріалі корпусу текстів Євгена Пашковського) 22

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Мовчун

Матеріали до «Словника римового гнізда лексеми *Україна*» (продовження) ... 26

Оксана Тищенко

Архівна картотека: шукаючи словникові матеріали четвертого тому «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова 40

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів Миколи Лукаша» (продовження) 52

РЕТРОСПЕКТИВА

Робоча інструкція до виписування матеріалів для лексичної картотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР 71

CONTENTS

LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Iryna Samoilova

Phonemic variants of words in Ukrainian (on material of lexicographic sources) 5

Lilia Didun

Peculiarities of identification the semantics of intensity by penetrating through factor in the phraseology with the common component at a fixed location 13

Olena Diundyk

Common-rooted neologisms extraction in writer`s lexicon (based on the text corpora of Yevhen Pashkovsky's novels) 22

DICTIONARY MATERIALS

Larysa Movchun

The Material for the Rhyming Dictionary of the Lexeme "Ukraine" Nest (continued publication) 26

Oksana Tyshchenko

Archive card: Looking for the dictionary materials of the fourth to the «Russian-ukrainian dictionary» edited by A.Y. Crymskiy and S.O. Yefremov 40

Tetyana Tsymbalyuk-Skopnenko

Materials to the " Dictionary of phraseological synonyms of Mykola Lukash" (continued publication) 52

RETROSPECTIVE

Working instructions for extracting materials for the lexical card catalogue of O. Potebnya Institute of Linguistics, Academy of Sciences, USSR 71

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА

Ірина Самойлова

Фонематичні варіанти слів в українській мові (за матеріалами лексикографічних джерел)

Варіативність є однією із фундаментальних ознак мови. Явище варіантності характерне для всіх мовних рівнів: фонетичного, морфологічного, лексичного, фразеологічного, синтаксичного.

Під варіантами розуміють видозміни тієї самої мовної одиниці, тобто наявність двох і більше форм однієї одиниці маніфестують різні способи її вираження. При цьому такі варіантні форми виконують ідентичну функцію.

Усі одиниці мовної системи: фонемі, морфемі, лексемі тощо – представлені у вигляді варіантів. Так, варіантами приголосної фонемі *н* є м'яка, напівм'яка і тверда вимова, морфологічними варіантами є *зал* (ч. р.) і *зала* (ж. р.), лексичні варіанти – *пес* і *собака*, варіанти на рівні синтаксису – *він нагороджений медаллю* і *його нагороджено медаллю*.

Варіантні форми слів часто розглядають у тісному взаємозв'язку з мовною нормою, яка «може допускати або не допускати їх співіснування» [12, 64]. Мовною нормою вважають сукупність мовних засобів, які відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства [4, 438].

Як відомо, мовна норма є історичною категорією. Із неспинним розвитком мовної системи змін зазнають фонетичні, граматичні, лексичні, стилістичні, акцентуаційні, орфографічні, орфоепічні норми. Систематизація результатів нормалізаційних мовних процесів на окремих хронологічних етапах знаходить своє відбиття в граматиках з української мови, довідниках різного типу, лексикографічних джерелах.

Передавання звуків, слів, форм на письмі, тобто графічне й орфографічне оформлення, регламентують правописні правила. Так, з кінця 18 ст. і до 1905 р. учені й представники культурного середовища східних і західних теренів України запропонували близько 50 правописних систем [8, 537–538; 14, 3]. 1921 р. побачили світ «Найголовніші правила українського правопису»,

схвалені Українською Академією наук ще 1919 р. і які стали основою всіх наступних правописних кодексів [8, 538]. Упродовж 20 ст. спроби врегулювати правописні проблеми української мови були втілені в правописних кодексах 1928, 1946, 1960, 1990, 1993 років. Випрацьовані правописні рекомендації в різні часові відтинки послуговували підґрунтям для укладання і в подальшому опублікування низки лексикографічних посібників.

У них як інформативних джерелах про стан і зміни лексичного складу на певному етапі мовного розвитку відображено й варіантні форми слів: фонематичні, морфологічні, акцентуаційні, орфографічні, словотвірні.

Мета нашої розвідки – дослідити фонематичне варіювання слів у лексикографічних джерелах стосовно нормативності / ненормативності на підставі правописних принципів, випрацьованих у різні етапи розвитку мовної системи.

Фонематичними варіантами вважають варіації в межах фонемного складу слів [6, 17], усі звукові реалізації фонем [5, 27].

Об'єктом розгляду стали варіантні форми слів на літери Г, І, Е, Є, дібрані з реєстрів: 1) «Українського орфографічного словника» (далі – УОС-9), «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (далі – ВТС) (зазначимо, що посилалися на цей словник у разі, якщо розглядуване слово не зафіксоване в тлумачному «Словнику української мови» в 11 т. або має відмінне графічне оформлення), орієнтованих на «Український правопис» 1993 р.; 2) «Словника української мови» в 11 т. (далі – СУМ), створеного на засадах «Українського правопису» 1960 р.; 3) «Правописного словника» Г. Голоскевича (далі – Гол), «Українсько-німецького словника» З. Кузелі і Я. Рудницького (далі – УНС), «Українсько-англійського словника» К. Андрусішина і Я. Кретта (далі – УАС), орієнтованих на правописні рекомендації 1928 р.; 4) найповнішого на початок 20 ст. стосовно залучення слів української живої мови «Словаря української мови» в 4 т. за ред. Б. Грінченка (далі – Гр), у якому застосовані правописні тенденції лягли в основу сучасного українського правопису [3, 126; 9, 570].

Розгляд фонематичних форм слів дав змогу виділити низку типів варіантності. Зазначимо, що на початку варіантного ряду подано нормативні форми слів.

1. Варіанти слів, зумовлені відмінностями в голосних фонемах:

- а) варіантні форми з голосними фонемами переднього ряду [і] та [и]: економічний (СУМ Орф-9 Гол УНС УАС) — економічний (Гр) евангелік (ВТС Орф-9) — евангелик (Гол УНС УАС) евангеліст (СУМ Орф-9) — евангелист (Гол УНС УАС)

б) варіантні форми з голосними фонемами переднього ряду [e] та [i]:

екзаменатор (СУМ Орф-9) — екзамінатор (Гол УНС УАС)

електромагніт (СУМ Орф-9) — електромагнет (Гол УНС УАС)

електрохімія (СУМ Орф-9) — електрохе́мія (УАС УНС)

в) варіантні форми з голосними фонемами переднього ряду [e] та заднього ряду [o]:

економ (СУМ Орф-9 Гр Гол УНС УАС) — оконом (Гр Гол УНС УАС)

2. Варіанти слів, зумовлені відмінностями в приголосних фонемах:

а) варіантні форми з фарингальною [ɣ] і проривною задньоязиковою [ɣ]:

газета (СУМ Орф-9 Гр Гол УНС УАС) — газета (УНС УАС)

гарантія (СУМ Орф-9 УАС) — гарантія (Гол УНС УАС)

гвардія (СУМ Орф-9 Гр УАС) — гвардія (Гол УНС УАС)

б) варіантні форми з фонемою [л] за ознакою твердість / м'якість:

етил (СУМ Орф-9) — етиль (Гол УНС УАС)

еластичний (СУМ Орф-9 УНС) — елястичний (Гол УНС УАС)

в) варіантні форми з губною фонемою [ф] і передньоязиковою [т]:

ефіоп (СУМ Орф-9) — етіоп (Гол УНС УАС)

3. Варіанти слів, зумовлені відмінностями і в голосних, і в приголосних фонемах:

галоп (СУМ Орф-9 Гол УНС УАС) — гальоп (УНС УАС)

генерал (СУМ Орф-9 Гр Гол УНС УАС) — генерал (УНС УАС) — генорал (Гр) — енерал (Гр)

гренландський (ВТС Орф-9) — гренляндський (УАС) — гренландський (ВТС) — гренляндський (Гол)

еллініст (СУМ Орф-9 Гол УАС) — гелленіст (Гол УАС)

ефір (СУМ ВТС Орф-9) — етер (СУМ (заст.) ВТС (ном.) Гол УНС УАС)

4. Варіанти слів з фонемою [a] і звукосполученням [ja] після голосної фонемі:

екваторіальний (СУМ Орф-9) — екваторіяльний (Гол УАС)

ентузіазм (СУМ Орф-9) — ентузіазм (Гол УНС УАС)

5. Варіанти слів з фонемою [e] і звукосполученням [je]:

євразійський (ВТС Орф-9) — євразійський (Гол УНС УАС)

європеєць (СУМ ВТС Орф-9 Гр) — європеєць (ВТС (заст.) Гол УНС УАС)

Вивчення фонематичної варіантності слів дозволяє простежити тенденції нормалізаційних процесів і на синхронному зрізі, і в історичному ракурсі. Загальним принципом для оформлення фонематичного складу слів у лексикографічній практиці було й залишається відповідність тим правописним рекомендаціям, які регламентували в правописних кодексах у той чи той

період розвитку мовної системи. Хоча, як відомо, межа між синхронією й діахронією досить умовна. В синхронії також увесь час відбуваються певні зміни. Так, для прикладу, минуло лише три роки, як після 3-го видання «Українського правопису» 1990 р. опубліковано виправлене й доповнене 4-е видання «Українського правопису», у якому поширено правило передавання іншомовного **i** через **и** після 9 приголосних (правило «дев'ятки») у власних назвах, розширено використання закінчень **-у(-ю)** в родовому відмінку іменників, уточнено написання складних слів [8, 538].

В усіх залучених до розгляду словниках наявні паралельні фонематичні форми того самого слова, що свідчить про те, що варіативність є характерною ознакою лексичного фонду української мови. Так, у «Словнику української мови» в 11 т., створеному на принципах «Українського правопису» 1960 р., подано, наприклад, такі варіанти: *голівонька* і *головонька*, *грізьба* і *грозьба*, *евакуювати* і *евакувати*, *ефір* і *етер* (заст.).

В останньому, дев'ятому, виданні «Українського орфографічного словника», у якому написання слів узгоджено з принципами 4-го видання «Українського правопису», зафіксовано такі фонематичні варіанти, як: *голівочка* і *головочка*, *голосніш* і *голосніше*, *голосоведення* і *голосоведіння*, *гроно* і *троно*, *грошовий* і *грошевий*.

У ВТС, також орієнтованому на рекомендації останнього правопису української мови, зафіксовані варіанти *гренландський* і *гренландський*. У цьому разі вважаємо не досить коректною фіксацію форми слова з приголосною **г**, оскільки у ВТС не передбачено подання орфоєпії, лише фонематичні варіанти, виражені графічно (фонографічні варіанти). В «Українському правописі», у примітці до параграфа 15 йдеться саме про орфоєпічні норми: «у власних назвах іншомовного походження етимологічний **g** згідно з усталеною традицією вимовляється як **г**; проте збереження **g** у вимові не є порушенням орфоєпічної норми. Отже, правильною є вимова: *Гданськ* і *Гданськ*, *Гренландія* й *Гренландія* <...>» [14, 19].

Правописний кодекс 1928 р. передбачав написання слів грецького походження в українській мові з літерою **г**, а слова з інших європейських мов з латинською літерою **g** – з буквою **г**, позначення м'якості іншомовного **л**, використання української літери **є** на початку слів. Пор. у Гол, УНС, УАС: *гвінейський*, *євразійський*, *європейський*, *енергійний*, *єсплянада*, *етиль*.

Подання двох форм фонематичного складу слова у словниках, зорієнтованих на правописні рекомендації 1928 р., свідчить про намагання укладачів узгодити передавання іншомовних слів між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови. Напр., у Гол, УНС, УАС зафіксовані:

галоп і *гальоп*, *галоша* і *гальоша*, *гастролювати* і *тастролювати*, *гвардієць* і *гвардієць*, *геодезія* і *теодезія*, *геометрія* і *теометрія*, *еластичний* і *елястичний*.

Крім згаданих вище варіантних форм *галоша* і *гальоша*, у словниках Гол і УНС також подано ще два варіанти цього слова: *кальоша* і нормативний на сьогодні *калоша*.

Г. Голоскевич до нормативної форми слова *еллінізм* навів ще дві: *елленізм* і *гелленізм*, де останній варіант має більшу кількість фонем.

У чотирьох словниках: Гр, Гол, УНС і УАС – зафіксовані паралельні фонематичні форми слів *економ* і *оконом*, *економія* і *окономія*, що свідчить про тривалість поширення таких варіантів з голосними фонемами і спроби нормалізувати це мовне явище.

У своїй праці «Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада» (К., 2000) Г. М. Яворська, розглядаючи питання правопису запозичень в історії української літературної мови, відзначила, що в східноукраїнському варіанті при засвоєнні грецьких запозичень переважно зберігалися особливості так званого рейхлінського читання, згідно з яким було: *міф*, *Афіни*, *хімія*, *орфографія*. У західноукраїнському варіанті запозичення передавалися відповідно до еразмового читання: *міт*, *Атени*, *хемія*, *ортографія*. Хоч у правописі 1928 р. нормативними були закріплені західноукраїнські варіанти, проте існувала певна непослідовність. Деякі моменти в написанні грецьких слів становили компроміс між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами [19, 189].

Щодо правил правопису запозичень в історичному ракурсі цікаво також звернутися до «Українського правопису», упорядкованого Іваном Зілінським і опублікованого у Кракові 1943 р. Наведемо деякі рекомендації (звичайно, в скороченому вигляді), що мають дотичність до розглядуваного варіювання слів: 1) чужомовну голосну **i** необхідно передавати в українській мові через **i** (а) на початку слова, (б) у кінці невідмінюваних слів, (в) після приголосних, що не входять у «дев'ятку». Виняток становлять давно запозичені і зовсім зукраїнізовані слова: *єпископ*, *гимн*, *євангелік*; 2) перед **j** чужомовне **ia** необхідно передавати українським **ія**: *діямант*, *матеріал*, *спеціальний*; 3) грецьку довгу **ē** у словах, що прийшли пізніше із Заходу, необхідно передавати через **e**: *етер* (не – *єфір* чи *єфир*), *магнет*, *хемія* (не – *хімія* чи *химія*), *Атени* (не – *Афіни* чи *Афини*); 4) початкову чужомовну **e** необхідно передавати через українську **e** в недавно запозичених словах: *етика*, *економія*, *Європа*, *європейський*; 5) чужомовні **h** – **g** необхідно передавати (а) у новіших запозиченнях, переважно із західноєвропейських мов, українською **г**, вона зберігається і в «старших» [слово вжив І. Зілінський] запозиченнях: *танок*,

тава, гуля, гвардія, легенда, лінгвіст, Гвінея; (б) у давніх запозиченнях і зукраїнізованих словах через **г**: *газета, генерал, грамати́ка*; (в) у недавніх запозиченнях з грецької мови, особливо в групах **гео-**, **-лог-**, **-грам-**, **-граф-**, через **г**: *гі́нс, географія, геологія, графіка*; (г) звук **h** на початку чужомовних слів перед голосним – через **г**: *Геллада, гієрогліф*; (б) у новіших, головню західноєвропейських запозиченнях, **l** та сполучення **la, lo, lu** необхідно передавати через **ль, ля, льо, лю**, у давніх запозиченнях, особливо з грецької мови, – через **л, ла, ло, лу**: *новеля, баяда, рекляма, кольоквіюм, балькон*; 7) грецьку **θ** – через **т**: *театр, теологія, катедра, міт, арифметика* [15, 33–41]. Пор. у Гол, УНС, УАС: *євангелик, євангелист, екваторіяльний, ентузіязм, електромагнет, електрохе́мія, етіоп, етер* (також і СУМ (заст.), ВТС (поет.)), *ете́ровий* (також і ВТС), *європеєць* (також і ВТС (заст.)), *етнограф* (і *етнограф* у Гр), *експльо́зія, епісто́ля*.

Отже, лексичні одиниці, дібрані зі словникових реєстрів на літери Г, І, Е, Є, відзначаються різноманітною фонематичною варіантністю. На підставі розгляданого матеріалу виділено варіантні форми слів, зумовлені відмінностями в голосних, приголосних фонемах, з різною кількістю фонем. Велику групу становлять варіантні форми слів з фонемами [г] і [Г], також з фонемами [л] і [л’]. Найменше зафіксовано варіантних форм слів з різною кількістю фонем.

Існування варіантних форм слова не порушує його стійкості, цілісності. Зберігається зв’язок між його формами. Звичайно, у процесі мовного розвитку змінюються зовнішня і внутрішня структури слова, деякі варіантні форми залишаються в минулому як історичні факти, деякі актуалізуються, виникають нові варіанти (стосовно останніх важливу роль відіграють запозичені елементи з різних мов і їх асиміляція). Варіантність слова не порушує принципу тотожності, що є одним із чинників розвитку і функціонування слова в комунікативній діяльності.

У подальшому охоплення значної кількості лексикографічних джерел, створених у різні періоди мовного розвитку і на принципах правописних рекомендацій свого часу, дозволить системніше й повніше вивчати варіювання слів як на синхронному зрізі, так і в історичному ракурсі.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Голоскевич Г. Правописний словник / Г. Голоскевич. – Вид. 12. – Львів, 1994. – 460 с.

3. Дзензелівський Й. О., Статеева В. І. Грінченко Борис Дмитрович / Й. О. Дзензелівський, В. І. Статеева // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
4. Єрмоленко С. Я. Норма мовна / С. Я. Єрмоленко // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
5. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Ивлева Г. Г. Тенденции развития слова и словарного состава. На материале немецкого языка / Г. Г. Ивлева. – М.: «Наука», 1986. – 136.
7. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К.: Логос, 2010. – 303 с.
8. Півторак Г. П. Правопис / Г. П. Півторак // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
9. Півторак Г. П. Реформи алфавіту і графіки / Г. П. Півторак // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
10. Словарь української мови: в 4 т. – Т. 1. А–Ж / упорядкував Б. Грінченко. – К., 1907.
11. Словник української мови: в 11 т. – Т. II. Г–Ж. – К.: Наукова думка, 1971. – 551 с.
12. Тараненко О. О. Варіанти / О. О. Тараненко // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
13. Український орфографічний словник : понад 175 тис. слів / уклали: В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Скляренка. – Вид. 9-е, переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.
14. Український правопис. – К.: Наукова думка, 2008. – 288 с.
15. Український правопис / упорядкував І. Зілінський. – 3-є вид., доп. – Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. – 79 с.

16. Українсько-англійський словник / укладачі К. Андрусишин, Я. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990.

17. Українсько-німецький словник / укладачі З. Кузеля, Я. Рудницький. – Лейпциг, 1943.

18. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: «Вища школа», 1984. – 167 с.

19. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.

Iryna SAMOILOVA

Phonemic variants of words in Ukrainian (on material of lexicographic sources)

The article presents an analysis of phonemic variants of words in accordance with the tendencies of the orthographic norm dynamics. The comparative data analysis in historical and modern lexicographic works, and analysis of the peculiarities of variant forms of words show the changes in the normative status of lexical units. The different types of phonemic variants of words are presented in this paper.

Keywords: lexicography, orthographic norm, phonemic variants, public phonemes, concordant phonemes.

УДК 811.161.2'374'344

Особливості виявлення семантики інтенсивності у фразеологізмах зі спільним компонентом на фіксованому місці через наскрізний чинник

Фразеологічний мовний пласт відкриває перед дослідниками багато можливостей для розгляду особливостей виявлення семантики інтенсивності. До фразеологізмів із значенням інтенсивності зараховують досить різні в структурному плані одиниці, адже визначальним для добору слугує тлумачення одиниці, що містить показники інтенсивності («дуже», «сильно», «надто», «зовсім», «абсолютно», «надзвичайно», «цілком», «інтенсивно» тощо). Експліцитні засоби вираження семантики інтенсивності є багатою основою для наукових зацікавлень. Реалізація значення підсилення на компонентному рівні вимагає ширшого розгляду, враховуючи склад та структурну організацію фразеологізмів. ФО зі значенням інтенсивності досить часто містять у своїй структурі певний компонент на фіксованому місці. Такими чинниками організації фразеологічного матеріалу є службові частини мови, що дало змогу розглянути матеріал в одному руслі дослідження. Зосередимо увагу на прийменниках, що сприяють виявленню просторової реалізації та часового напрямку.

Актуальність дослідження ґрунтується на семантичному аспекті вивчення фразеології та обумовлена потребою розгляду засобів реалізації семантики інтенсивності ФО. Метою статті є розгляд експліцитних засобів виявлення семантики інтенсивності у ФО та виявлення наскрізного чинника в аналізованих фразеологічних структурах. Матеріалом дослідження стали ФО, які містять в тлумаченні показники інтенсивності та у складі яких є спільний структурний компонент на фіксованому місці (також і у факультативному варіанті) – службове слово (прийменник), визначений з урахуванням його семантики.

У значній кількості ФО із семантикою інтенсивності [137 одиниць] поширений прийменник *до* у позиції на початку структури. Ця група фразеологізмів відіграє важливу роль в означенні інтенсивності дії, стану, ознаки [Див., напр., 10 : 141]. Значний ряд фразеологізмів зі значенням інтенсивності наведено у «Словарі» за ред. Б. Грінченка при одному зі значень прийменника *до* (СлГр, I : 395). Науковці розглядають конструкцію з прийменником *до* як структурний чинник, що об'єднує одиниці зокрема і з підсиленням

значенням. «Оператор» до як засіб виявлення значення інтенсивності виокремлюють І. І. Туранський, О. М. Полянський, Т. Ф. Локшина, Шевченко; А. Калита, О. Алексієвець [9 : 77–78; 8 : 13; 6 : 8; 5]. Прийменники, зокрема до, виокремлює з-поміж засобів експліцитної інтенсивності Д. Є. Ігнатенко [4 : 141]. Фразеологічні звороти на зразок «до + імен. в Р. В.» Л. М. Марчук називає прикладом «регулярної моделі з градусею «вказівка межі, ступеня якоїсь якості, дії»: до краю, до останньої межі, до останку, до сліз, до болю, до смішного та ін.» [7 : 335].

ФО з початковим прийменником до вже на структурному рівні можуть давати яскраву картину виявлення значення понад міру. Одиниці до дрібниць ‘повністю’ (СФУМ : 219), до найменших подробиць «дуже детально» (ФМЛ : 333) своєю структурою наголошують на інтенсивності виявлення через детальність, адже увага до дрібниць як «незначного, такого, що не має істотного значення» [СУМ, II : 414] яскраво демонструє повноту охоплення. ФО до зубів ‘з сл. озброєний, озброїтися і т. ін. Дуже добре, повністю’ (ФСУМ : 64) передає на рівні структури значення повного озброєння і прагнення цілковитого захисту. Фразеологізм до пілочки ‘зі сл. оббирати. Повністю, не залишаючи нічого’ (СФУМ : 515) містить у своєму складі зменшено-пестливу форму «пілочки», що підсилює максимальність ознаки – забрати повністю, абсолютно все без винятку, до найменших дрібниць. ФО до серця ‘кому, в ролі обст. Дуже сильно (бентежити, хвилювати, вражати)’ (ФСУМ УД, I : 178), до глибини душі (серця) ‘зі сл. вражати, схвилювати і под. Дуже, надто, надзвичайно’ (СФУМ : 149) позначають силу надмірної збентеженості, хвилювання людини. Інтенсивність, як видно зі структури одиниць, передається через вказівку на спрямування до середини, до «серцевини». Серцевина за СУМ – це «центр, головна, найважливіша частина чого-небудь; // суть, основа чого-небудь» [СУМ, IX : 149]. Той центр, основа, яка відповідає за надмірність хвилювання фігурує як визначальний компонент *серце*. Адже цей орган людини є символом зосередження почуттів, настроїв і переживань [СУМ, IX : 142].

У конструкціях прийменник до з іменником можуть утворювати своєрідне поєднання, яке позначає певний напрям до чогось реального або абстрактного. Наприклад, ФО до [самих] кісток ‘з сл. промокнути, пробирати і т. ін. Дуже сильно, наскрізь, повністю’ (ФСУМ : 76) образно позначають спрямування до середини як основи (а основа – це те, що тримає все інше, бо ж має найбільшу міцність, силу). Одиниці до кореня ‘зі сл. знищити. Повністю, остаточно’ (СФУМ : 308), до останньої крапки ‘абсолютно, зовсім’

(СФУМ : 310), *до рубця* 'зі сл. змокнути, промокнути і под. Дуже сильно, повністю' (СФУМ : 619) передають тяжіння, прямування до певної основи, чогось найменшого, що образно символізує повноту виявлення.

Подібні фразеологічні структури поєднують в собі окрім прийменника *до* й структурний підсилювальний показник (частка *аж*, сполучник *і*). У таких конструкціях прийменник *до* може займати позицію в середині структури ФО, вказуючи на спрямування «до когось-чогось»: [*аж*] по [*самі*] *п'яти*; [*аж*] до [*самих*] *п'ят* 'дуже довгий' (СФУМ : 589), *аж до самих кісток* 'цілком, усім єством бути кимось або якимсь' (УР ФТС : 11), *аж курява до хмар* 'з кого, в ролі обст. Дуже сильно' (ФСУМ УД, I : 23), *аж до ніг* 'у ролі обст. Дуже низько' (ФСУМ УД, I : 20), [*і*] до *потопу* 'жарт. 1. Дуже довго' (СФУМ : 550) та ін.

«Прийменник відіграє конструктивну роль у творенні мінімальних фразеологічних одиниць прийменниково-відмінкової моделі» і «впливає на формування нового значення» [1 : 130]. Ю. О. Божко відводить прийменнику роль реалізатора конотативної семи лексичного значення самостійного слова і така реалізація «відбувається шляхом об'єднання семи граматичного значення прийменника і конотативної семи лексичного значення самостійного слова у гіперсемі – семі фразеологічного значення» [2 : 128]. Це наголошує на синтезі значень прототипів компонентів задля витворення загального значення одиниці. Адже компонентне наповнення виявляє семантику інтенсивності, а прийменники сприяють реалізації компонентами підсиленого значення, вказуючи на тип відношень (просторові, часові). Просторові прийменники визначають параметри просторового значення: «безпосереднє місце перебування предмета щодо просторового орієнтира, функцію просторової координати та сторону просторового орієнтира, щодо якої встановлюють потрібну точку в просторі, шлях руху, вихідний та кінцевий пункти руху тощо» [3 : 333]. Значення прийменника *до* за СУМ: «з род. в. Сполучення з до виражають: просторові відношення. 1. Уживається при означенні місця, предмета або особи, в бік яких спрямована дія. // При означенні кінцевого пункту чого-небудь. 2. Уживається при означенні межі поширення дії, явища і т. ін. Часові відношення. 4. Уживається при означенні часової межі дії, стану і т. ін.» [СУМ, II : 315–316].

З огляду на своєрідну подібність способу тлумачення ФО вимальовується наскрізний чинник, який буде єднальною ланкою для виявлення підсиленого значення в аналізованому матеріалі – «вектор» інтенсивності, під яким ми розуміємо просторовий та часовий вектори. Враховуючи, що прийменник

до науковці зараховують до групи просторових прийменників [3], подамо фразеологічний матеріал, застосовуючи вектор напрямку як тяжіння «до когось-чогось». Вектор буде позначати напрямки вгору, донизу (вертикальний вектор) та кінцеву межу (локалізатор кінцевого пункту). Зважаючи на те, що прийменник *до* визначається і як темпоральний, більшість з яких «формально споріднена з просторовими» [3 : 338], ми виокремлюємо ще один вектор – часовий або часову межу. «Вектор» інтенсивності «прямує» до умовної «межі», «позначки» у структурі ФО, якою є повнозначний компонент на позначення конкретного чи абстрактного поняття, реалії. Умовно позначаємо це формулою «до + компонент». На нашу думку, векторні напрямки з точками-компонентами, до яких вони спрямовані, яскраво показують підсилене значення фразеологізмів (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

ФО з прийменником *до* на початку структури

Вектор напрямку або межа	Фразеологічна одиниця	Визначальні компоненти
Вертикальний напрям: вгору	<i>до зір</i> ‘дуже високо’ (СФУМ : 265), <i>аж до неба</i> ‘в ролі обст. Дуже високо’ (ФСУМ УД, I : 20), <i>[аж] до [самих] хмар; під [самі (самісінькі)] хмари</i> ‘дуже високо’ (СФУМ : 746)	зорі небо хмари
Вертикальний напрям: донизу	<i>до дна</i> ‘1. Повністю, зовсім’ (СФУМ : 208), <i>до кореня</i> ‘зі сл. <i>знищити</i> . Повністю, остаточно’ (СФУМ : 308), <i>до ноги</i> ‘в ролі обст. Абсолютно все, всіх до одного, доценту’ (ФСУМ УД, I : 175),	дно корень нога
До межі як соматизму	<i>до [самих] кісток [промокнути, змокнути, промерзнути, пронизувати]</i> ‘дуже сильно, наскрізь’ (УР ФТС : 51), <i>до зубів</i> ‘з сл. <i>озброєний, озброїтися і т. ін.</i> Дуже добре, повністю’ (ФСУМ : 64), <i>до голого тіла</i> ‘цілком, повністю’ (СФУМ : 712)	соматизми
До межі як кінцевої перспективи	<i>до смерті (до загину)</i> ‘2. з дієсл. Дуже, надзвичайно’ (СФУМ : 668), <i>до краю</i> ‘гранично, далі нікуди, цілком’ (ФБЛ : 91), <i>до кінця</i> ‘в ролі обст. Повністю, цілком’ (ФСУМ УД, I : 174)	смерть край кінець

До межі як абстрактного поняття	<i>до неможливості</i> ‘надзвичайно, дуже сильно’ (ФСУМ : 118), <i>до любові</i> ‘кому і без дод. Дуже подобається, любий хтось кому-небудь’ (СФУМ : 357), <i>до нестями</i> ‘дуже, надзвичайно сильно’ (СФУМ : 434), <i>до чортиків</i> ‘фам. 1. Дуже, надзвичайно. 2. зі сл. <i>напиватися, допитися і под.</i> До повного сп’яніння’ (СФУМ : 771)	абстрактне поняття
До межі як стану, процесу	<i>до нудоти</i> ‘дуже, надзвичайно, великою мірою (про те, що набридло, приїлось, викликає роздратування)’ (СФУМ : 442), <i>до крику</i> ‘дуже сильно, боляче’ (СФУМ : 313), <i>до хрипоті</i> ‘зі сл. <i>кричати, співати і т. ін.</i> Дуже сильно, голосно’ (СФУМ : 752)	нудота крик хрипота
До межі як матеріального предмету	<i>до [останнього] шеляга</i> ‘абсолютно все, повністю (про гроші)’ (СФУМ : 775), <i>до нитки</i> ‘наскрізь, повністю, зовсім’ (ФБЛ : 114)	шеляг нитка
До межі як речовини	<i>до [останньої] краплі (краплини)</i> ‘повністю’ (СФУМ : 310), <i>до десятого поту [працювати, трудитися]</i> ‘до крайньої (граничної) втоми’ (УР ФТС : 51)	крапля
Вектор часу, часова межа	<i>до схід сонця</i> ‘дуже рано, перед настанням дня’ (СФУМ : 702), <i>до білого снігу</i> ‘дуже довго, тривалий час’ (СФУМ : 672), <i>до третіх півнів</i> ‘у ролі обст. Дуже довго, до пізнього часу, коли починають вдруге співати півні’ (ФСУМ УД, I : 178)	схід сонце сніг півень

Отже, як бачимо з таблиці, ФО з прийменником *до* на початку структури дають можливість визначити вектори для простеження підсиленого значення, визначити кінцеву межу прямування вектора інтенсивності. Ми виокремили межу як абстрактне поняття, матеріальний предмет, кінцеву перспективу, стан, процес та речовину. Напрямок «до когось-чого реального або абстрактного» і визначальний компонент як точка, на яку вказує вектор, дозволяє простежити механізм творення семантики інтенсивності в досліджуваних одиницях. Частіше за все визначальним компонентом-точкою є сомагізми, матеріальні предмети, астрономічні поняття. Але значна кількість

саме соматизмів, що акцентує увагу на сфері «людина» та антропоцентричності таких ФО.

Визначення вектора інтенсивності наскрізним чинником для розгляду матеріалу дає змогу залучити до аналізу й інші фразеологічні структури. Деяка подібність у векторному представленні дає можливість розглянути фразеологізми з прийменником *по* на початку компонентного складу [23 одиниці]. Адже одне зі значень прийменника *по* за СУМ «із знах. в. Уживається при вказуванні на предмет, місце, простір, що є межею поширення певної дії або ознаки» [СУМ, IV : 604–607]. Тобто прийменник *по* вказує на умовну «позначку», певну межу, по яку «виявляється» інтенсивність, інший (повнозначний) компонент одиниці її називає. Це умовно можемо показати формулою «по + компонент». Компонентом-позначкою здебільшого виступають соматизми: *по очі 'зі сл. роботи, турбот і т. ін. Дуже багато'* (СФУМ : 478), *по вуха 'чого, в ролі обст. Дуже багато, великою мірою'* (ФСУМ УД, II : 137), *по горло 'в ролі обст. Дуже, надто, багато'* (ФСУМ УД, II : 138), *по маківку '1. у чому. У великій мірі, увесь, повністю. 2. чого, жарт. Дуже багато (справ, клопотів, турбот і т. ін.)'* (СФУМ : 365), *по коліна 'в ролі обст. Надто багато (про виявлення чого-небудь негативного, злочинного); високо'* (ФСУМ УД, II : 144), *по [саму (самісіньку)] шию 'повністю, дуже багато'* (ФСУМ : 218). У ФО разом з компонентом-позначкою може траплятися займенник *сам*, що сприяє виявленню підсиленого значення: *по [саму (самісіньку)] шию 'повністю, дуже багато'* (ФСУМ : 218), *по самі вуха '1. Дуже сильно, надзвичайно. 2. Повністю'* (ФМЛ : 62), *по [саме] горло '1. з сл. бути, мати і т. ін. Дуже багато. 2. У великій мірі, повністю'* (ФСУМ : 38).

Розглянувши ряд одиниць [17 ФО], вибудуємо вектор прямування з певного відправного до кінцевого пункту, що виявляється в умовній формулі «від / з + компонент – до + компонент». Таку формулу репрезентують ФО з повторенням слів однієї частини мови та однотипними конструкціями одиниць з прийменниками *від / з .. до: з (від) голови [аж] до ніг (до стін) '1. Повністю, цілком. 2. Дуже'* (СФУМ : 158), *з голови до п'ят 'у ролі обст. Увесь, цілком, повністю'* (ФСУМ УД, I : 219), *з ніг до голови 'цілком, повністю'* (УР ФТС : 74) та ін. Структури з таким чинником створення підсилення, як повтор, розкривають окрім кінцевого компонента-точки й «відправний» пункт руху. Відмітимо, що подібні одиниці репрезентують переважно напрям вектора «вгору», компонентом-межею якого є соматизм. Але деякі ФО розкривають і площину горизонталі: *від вуха до вуха 'дуже широко'* (ФБЛ : 36), *від дошки до дошки 'перев. зі. сл. прочитати, читати і под. Нічого не пропускаючи, від початку до кінця; повністю'* (СФУМ : 218), *від рядка до рядка*

‘все повністю, від початку до кінця’ (СФУМ : 627), *від краю [i] до краю* ‘2. Повністю весь (вся, все)’ (СФУМ : 311). Повнота виявлення передана охопленням від одного «пункту» до іншого. ФО з *(від) ранку (рання) до [самого] вечора (до смерку, до смеркання, дотемна, до ночі)* ‘весь день; цілими днями, протягом довгого часу’ (СФУМ : 593) представляє часовий вектор. Так, «межа часу або простору може визначатися завдяки одночасному вживанню прийменників *від – до*» [7 : 336].

Ряд ФО передбачає вектор інтенсивності, кінцевим пунктом якого є певне умовне поняття, що позначається компонентами *край, кінець, верх, межа*. Одне зі значень слова *межа* за СУМ таке: «чого, чому і без додатка, *перен.* Допустима норма чого-небудь дозволеного; *перен.* – останній, крайній ступінь» [СУМ, IV : 666–667]. Така своєрідна межа є умовною нейтральною зоною, «обмежувальною лінією», має свій «край». СУМ подає таке значення слова *край* «1. Лінія, що обмежує поверхню чого-небудь, а також те, що прилягає до цієї лінії; кінець» [СУМ, IV : 320–321]. Компонент «край» у сполученні з просторовим прийменником «через», що також є в одиницях, символізує «обмежувальну лінію», яка перетинається вектором: *переливати / перелити [чащу] через край (через вінця і т. ін.)* ‘2. Досягати найвищого рівня, найбільшої міри’ (СФУМ : 495), *перебирати через край* ‘діяти дуже прямолінійно, не рахуючись ні з чим; сильно перебільшувати; більш ніж треба, надзвичайно’ (УР ФТС : 137), *сягати через край* ‘виявлятися понад міру’ (СФУМ : 704), *через край* ‘понад міру, дуже багато’ (СФУМ : 310). Виявлення ознаки як прямування в кінцевий пункт, наближення «до краю» розкривається в конструкціях з прийменником *до*: *дійшли (доїхали) до краю* ‘вживається для вираження крайньої межі чогось’ (УР ФТС : 49), *до краю* ‘гранично, далі нікуди, цілком’ (ФБЛ : 91). Перетин межі як перехід через «верх» бачимо в ФО *через верх* ‘1. Заповнений до краю або вище країв; дуже повний. 2. Надміру, занадто’ (СФУМ : 58).

Отже, розглянувши значну кількість ФО із семантикою інтенсивності на основі спільного структурного показника (прийменники *до, по*, структури з повторенням слів однієї частини мови та однотипними конструкціями одиниць, одиниці з компонентом *край* чи компонентом у такому значенні), що має фіксоване місце, ми визначили наскрізний чинник підсиленого значення – вектор інтенсивності, під яким ми розуміємо просторовий (напрямок вгору, донизу), часовий вектори та кінцеву межу. Умовно можемо зобразити це формулами «до / по + компонент», «від / з + компонент – до + компонент». Вектор прямує до умовної точки, повнозначного компонента-межі у структурі одиниці, якими найчастіше є соматизми, що підкреслює

антропоцентричність ФО із семантикою інтенсивності. Розгляд матеріалу через призму наскрізного чинника дозволяє вияскравити специфіку творення семантики інтенсивності ряду ФО, зосередити увагу на ролі експліцитних засобів її виявлення.

Подібні дослідження є перспективними для розгляду семантики інтенсивності фразеологічних одиниць як актуальної проблеми вивчення фразеологічної системи мови.

Література

1. Божко Ю. О. Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів : дис. ... канд. філол. наук : 01.02.01 / Божко Юлія Олександрівна – Харків, 2002. – 206 с.
2. Божко Ю. О. Роль прийменників у творенні мінімальних фразеологічних одиниць прийменниково-відмінкової моделі / Ю. О. Божко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченка. – Харків, 2000. – Вип. 5. – С. 125–131.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Ігнатенко Д. С. Образна основа фразеологізмів зі значенням інтенсивної фізіологічної дії та стану в германських та слов'янських мовах / Д. С. Ігнатенко // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – №63. – С. 139–145.
5. Калита А., Алексієвць О. Взаємодія засобів інтенсифікації експресивних висловлювань / А. Калита, О. Алексієвць // Наукові записки. Серія : мовознавство. – 1998. № 1 (8). – С. 82–87.
6. Локшина Т. Ф. Функционально-коммуникативное поле усиления в современном английском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. фил. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. Ф. Локшина. – Одесса, 1988. – 15 с.
7. Марчук Л. М. Прагматичний та синтагматичний аспекти ядра та периферії поля градації в сучасній українській мові / Л. М. Марчук // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Випуск XV – XVIII. – С. 333–337.
8. Полянский А. Н. Категория интенсивности признака в русском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. фил. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / А. Н. Полянский. – М., 1978. – с. 16.
9. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – М. : высшая школа, 1990. – 173 с.

10. Шевченко И. М. Степень синонимичности адвербиальных фразеологических единиц, обозначающих большую степень интенсивности чувств и состояний человека / И. М. Шевченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць / За заг. ред. Л. А. Лисиченка. – Харків, 2000. – Вип. 5 – С. 138–146.

Джерела

- СлГр   Словарь української мови / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: У 4 т. / НАН України. Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997.
- СУМ   Словник української мови: у 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
- СФУМ   Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
- УР ФТС   Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х. : Прапор, 1997. – 442 с.
- ФБЛ   Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник / [гол. ред. С. Є. Панцьо]. – Тернопіль: Джура, 2010. – 224 с.
- ФМА   Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / [уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2002. – 735 с.
- ФСУМ   Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1988. – 224 с.
- ФСУМУД   Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: у 2-х т. / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984. – Т. 1. – 304 с.; Т. 2. – 384 с.

Lilia DIDUN

Peculiarities of identification the semantics of intensity by penetrating through factor in the phraseology with the common component at a fixed location

The article deals with the structural and semantic features of idioms with semantics of intensity. Considered phraseology, based on a common structural component at a fixed location, determined on the basis of its semantics. Prepositions considered as idiomatic material factors. Cross-cutting factor to identify amplified meaning in idioms “vector” intensity is analyzed. We consider the conditional “border” of vector movement, which is a component of full meaning, to designate a specific or abstract concept or real thing.

УДК 811.161.2.373.374.

Виокремлення спільнокореневих неологізмів у лексиці письменника (на матеріалі корпусу текстів Євгена Пашковського)

Оригінальний за формою і змістом лексикон Євгена Пашковського привертає увагу дослідників слова. Незвичні за формою та оригінальні за змістом новотвори є яскравим виразником авторського ідіостилу.

У цій статті здійснено опис неологізмів зі спільним коренем «вовк/вовч», які ми відшукали в корпусі текстів Є. Пашковського.

Аналізуючи художні тексти письменника (у форматі .txt) за допомогою програми AntConc, ми створили конкорданс словоформ зі спільним компонентом «вовк-/вовч-». Програма-конкордансер знайшла 91 лексему із початковим компонентом «вовч». Огляд отриманого конкордансу засвідчив, що не всі його елементи є неологізмами. Зокрема, сюди потрапили нормативні словоформи на зразок, *вовк, вовчий, по-вовчому*.

Верифікація за низкою тлумачних та неологічних словників дозволила кваліфікувати як нормативні словоформи типу *вовкувати* [СУМ-11], *вовкуватий* [РУС]. Однак, з огляду на таку кількість похідних з коренем «вовк/вовч», вважаємо, що усі похідні слова з цим коренем виконують надважливу текстоорієнтовну функцію у романах Є. Пашковського.

На основі конкордансу, відокремивши нормативні словоформи, було змодельоване словотвірне гніздо неологізмів. Словотвірне гніздо – це сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем [ЕУМ, 2007: 620]. Воно має парадигматичний характер, утворює ряд спільнокорневих мовних одиниць, які «можуть виконувати важливі текстотвірчі функції, забезпечуючи, поряд з іншими мовними засобами єдність теми тексту» [Грещук, 2002: 594]. Виокремлення із конкордансу саме неологічної лексики дозволило уважніше простежити семантику новотворів а також проаналізувати їхню будову.

Для того, щоб зрозуміти загальнокультурний контекст, який автор залучає, творячи похідні з коренем «вовк/вовч», розглянемо змістовий бік цього символу. Вовк був одним із тотемічних звірів українців. «Вовк – символ швидкості¹ бігу героїв, як і сокіл; пор. у «Слові о полку Ігореві»: «Вої

¹ Тут і далі цитуємо за правописом оригіналу.

скачють, аки сірії волці по полю». Своєю ненажерливістю вовк здавна символ голоду: *Голодний, як вовк* [Ларіон, 1994: 25].

Вдавання до зооморфічних символів свідчить про актуалізацію тотемічних уявлень у художньому тексті. «Шанування звірів, особливо великих і сильних, розпочалося з глибокої давнини. Деякі звірі ставали вірними покровителями людини, коли з ними вміло складувано умову чи дружбу. Такі звірі, як захисники певного роду чи племені, звалися тотемами» [Ларіон, 1994: 24].

Серед тих елементів конкордансу, які ми кваліфікували як неологізми виокремлюємо слова декількох граматичних класів.

Найбільше серед них прикметників. Символічне значення іменника *вовк* якнайкраще розкривається в атрибутивах типу: **звовчілий**: «*ти з'являвся серед мерзот, серед запустінь, і всюди бачив своїм звовчілим поглядом недавніх будівників мавзолеїв, пірамід, будівничих збожжеволеного реактора: всі вони в випадках розкаянь ставали, мов ганчірки, і все благали, щоб ними затикали щілини саркофагів*» [ЩЖ: 152]; **стововчий**: «*ти одному собаці розкажеш про стововчу самотність і того знищать*» [ЩЖ: 141]; **навовчений**: «*кричав, не стільки бажаючи мсти, як прагнучи збутись тупої мовчанки цих ґрунтових доріг, цих розхристаних пагорбів, цих навовчених розбійно яружниц, цих осріблених місяцем безживних піль*» [ЩЖ: 309].

Неологізм **вовчеслізний** утворено поєднанням двох прикметників *вовчий* і *слізний*: «*випалити до центру степові дороги, вітристі овиди, вовчеслізні горби, кудюю, в сорочці нарозхрист, ти велосипедився з пучком очерету, подібним на дороговказівну зірку*» [ЩЖ: 409].

Трапляються контексти, де неологізми із коренем «вовк/вовч» вжито поряд, що свідчить про підсилення семантичної ваги цього кореня. Крім того, поєднання іменника *вовк* із дієсловами *вити*, *тужити* додає процесуальності значенню цих новотворів: «*всі ливарні, трубарні, лихварні, негасимі, роками палаючі, шахти-трупарні, всі родовища, половіючі чорним житом поля, вовчевіючі, вовчетужні овиди, попелищні вихори, здрагловілі од вікового трему, від розкопитнень лавинних орд, степи, яри, оповзні, почорноблені пуці...*» [ЩЖ: 400].

Прислівник **вовчо** утворено за нормою: від прикметника *вовчий*, і ужито в словосполученні «вити вовчо», а типовішим «вити по-вовчи»: «*ховатися в собі так глибоко, що голоси по радію, ніби з давно прочитаного світу, бадьоритись, під стіною радіактивного урагану, що кривавить виднокіл, пресує хмари і виє так вовчо, так люто, аж на дні розплесканих морів гори здиблюються, як шерсть на загривку*» [ЩЖ: 25].

Дієслово **звовчіти** натомість утворено не за нормою, шляхом черезступеневого словотворення: «*як звовчили ці куролаписька! од'їли мордяки! курку з пір'ям лигне, сулію горілки вдудлить і розсилає комсомолів по селі: скликати збори – і біс його в ребра пхає виступати*» [ЩЖ: 235].

Неологізм **вовкулачити** утворився від іменника *вовкулака*. Вовкулака за народними повір'ями – людина, що обертається у вовка. «Кажуть, що вовками прекидаються самі знахарі, а часом обертають у вовків парубків, на котрих вони сердиті. Стрічаючи людей у лісі або в полі, вовкулаки не рвуть їх, а тільки жалібно дивляться їм в очі» [Нечуй-Левицький, 2003: 107]. Віра у вовкулаків є частиною дохристиянського світогляду не лише українців, а в інших європейських народів. «Вовкулацтво знане в нас з дуже давнього часу, знане воно й по всій Європі» [Ларіон, 1994: 69].

Є. Пашковський трансформує іменник *вовкулака*, переводячи його в розряд дієслів та надаючи переносного значення: «*радій не нарадієшся, люби не налюбисся, живеш, **вовкулачиш**, на кожного мугираку думаєш: може цей, може цей ошчасливив?*» [Свято, 1989: 30].

Натрапляємо також на неосемантизми, на зразок прикметника *вовчий*, який вжито не у прямому значенні – належний вовкові, а у авторських контекстах. Наприклад: «*один ти насилу вижив у кількох божевільнях, перетривав захід комунії і ще лютішого, **вовчого** сонця, реактора-місяця, завислого у птьмі хліва, немов баняцюра з буряковою кашею...*» [ЩЖ: 120].

В цілому, вихідне слово *вовк* у називному та непрямих відмінках у досліджуваних текстах було використано 47 разів. Запит «-вовч-» + словотвірний формант дав 91 словоформу спільнокореневих похідних.

Тож, вживання похідних зі спільним коренем «вовк/вовч» є характерним для лексикону Є. Пашковського. Згенерувавши конкорданс словоформ із цим компонентом та детально проаналізувавши та відібравши з нього неологічну лексику, дійшли висновку, що спільнокореневі слова у цьому словотвірному гнізді різноманітні за будовою, утворені за нормою та ненормативно, забезпечують та підтримують цілісність тексту на змістовому рівні, виступають маркерами авторських смислів, забезпечують витворення неповторного авторського стилю. Велика кількість таких спільнокореневих новотворів дає підстави вважати, що характерне для українського фольклору та міфологічної світоглядної парадигми поняття-символ «вовк» є одним із ключових у творчості Є. Пашковського.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень:

РУС   Російсько-український академічний словник: Т. I-III / [гол ред.. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов] - К., 1924 - 1933. [Елек-

- тронний ресурс] - Режим доступу: http://r2u.org.ua/html/krym_details.html.
- ЩЖ Пашковський Є.В. Щоденний жезл / Є.В. Пашковський. – Львів: Піраміда, 2011. – 423 с.
- Свято Пашковський Є.В. Свято. – Свято / Є.В. Пашковський // К.: Дніпро. – 1989. – Ч. 9, 10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Pashkovskiy_Yevhen/Sviato/
- СУМ-11 Словник української мови : в 11-ти томах // АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. Потебні / [ред.. І.К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

Список використаної літератури:

1. Грещук О.С. Текстоорієнтовні функції словотвірних одиниць у романах Павла Загребельного “Диво”, “Смерть у Києві”, “Євпраксія” / О.С. Грещук // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 590 – 597.
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг.моногр. Видання друге. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
3. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
4. Українська мова (енциклопедія) / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М. П. та ін. – Видання третє, зі змінами і доповненнями. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2007. – 824 с.

Olena DIUNDYK

Common-rooted neologisms extraction in writer`s lexicon (based on the text corpora of Yevhen Pashkovsky`s novels)

The article describes method of common-rooted neologisms extraction in writer`s lexicon (based on the text corpora of Yevhen Pashkovsky`s novels). The concordance of words with the common root “wolf” has been formed automatically, neologisms is distinguished in it, its structural description and semantic interpretation have been made. The significance of the symbol “wolf” in Ukrainian folklore and its place in the novels of E. Pashkovsky is traced.

Keywords: neologism, lexicon, concordance, common-rooted words, Yevhen Pashkovsky

УДК УДК 811.161.2'374'344

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Мовчун

Матеріали до «Словника римового гнізда лексеми Україна»

(продовження)

лінія: в .. сині – нині – ліній – синім – машині – аршинів – хвилині – на УКРАЇНІ – половини – єдиній – тині – в .. самотині (8) *Плужник-194 – 195*

лозина: лозини – УКРАЇНИ (2) *Стус-3-1-164*

локшина: україні – локшині (1) *Головащенко-37*

лункий: лункими – україні (2) *Рильський-2-332*

любимий: над УКРАЇНОЮ – любимою (1) *Сингаївський-1963-47*

Люблін: УКРАЇНА – до Любліна (1) *Куліш-1989-1-135*

людина: ВКРАЇНА – людина (1) *Вороний-80*; година – УКРАЇНА – дитина – година – людина – сина (2) *Куліш-1989-1-169*; годину – світ-УКРАЇНУ – людину (2) *Куліш-1989-1-251*; горобині – людині – в .. УКРАЇНІ (3) *Первомайський-2-180*; дитина – за хвилину – УКРАЇНО – людина – УКРАЇНО (3, 5) *Сосюра-1-82 – 83*; копійчину – УКРАЇНИ – люди-на – УКРАЇНИ – повинні – Україні – сесійна – УКРАЇНИ – впововину – УКРАЇНИ – маматгероїням – УКРАЇНИ – про людину – УКРАЇНИ – країну – УКРАЇНИ – у домовину – УКРАЇНИ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18) *Левченко-55 – 56*; людина – з глини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ – людини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ (3, 4, 6, 7) *Тичина-1-169*; людина – дитина – з УКРАЇНИ (3) *Скирда-1994-35*; людина – УКРАЇНА (2) *Сингаївський-1977-7, Левченко-179, Головащенко-128*; Людина – УКРАЇНУ (2) *Левченко-520*; людини – для ВКРАЇНИ – УКРАЇНІ (2, 3) *Самійленко-193 – 194*; людини – УКРАЇНИ (2) *Куліш-1989-1-396, Рильський-4-56, Бажан-276, Малишко-6-243, Малишко-6-192, Сингаївський-1988-86*; для людини – без УКРАЇНИ (2) *Білоус-629*; людини – УКРАЇНО (2) *Казка-158*; людині – в .. годині – на УКРАЇНІ – на УКРАЇНІ (3, 4) *Тичина-2-236*; людино – УКРАЇНО – тополино – УКРАЇНО – зернино – УКРАЇНО (2, 4, 6) *Сингаївський-1996-12*; людину – в УКРАЇНУ (2) *Сингаївський-2002-76*; людину – на УКРАЇНУ (2) *Павличко-3-303*; сороковини – диволюдини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – со-

роковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*; УКРАЇНА – людина (1) *Сингаївський-1996-10, Павліха-25*; УКРАЇНИ – людини (1) *Капустін-137, Доріченко-189*; УКРАЇНИ – Людини (1) *Левченко-167*; УКРАЇНИ – людину (1) *Доріченко-102*; в УКРАЇНІ – в людині (1) *Павличко-2015-10-65*; УКРАЇНИ – до людини (1) *Сингаївський-1996-62*; на УКРАЇНІ – людині (1) *Рильський-2-271*; УКРАЇНО – ВКРАЇНО – дитина – людина – ВКРАЇНО – ВКРАЇНО (1, 2, 5, 6) *Тичина-1-271*; над УКРАЇНОЮ – Людиною (1) *Тичина-3-130*; УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ – Батьківщина – УКРАЇНУ – на сина – УКРАЇНУ – повинен – УКРАЇНУ – не спинить – УКРАЇНУ – родина – УКРАЇНУ – до загину – УКРАЇНУ – чужинець – УКРАЇНУ – Людина – УКРАЇНУ – неодмінно – УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 23) *Левченко-150 – 152*; УКРАЇНУ – людину (1) *Куліш-1989-1-242*; УКРАЇНУ – у людину (1) *Левченко-229*; в .. УКРАЇНУ – людину (1) *Гужва-2011-103*

Максим: заміниш – УКРАЇНУ – впину – Максима (2) *Тичина-3-314*; Максима – на УКРАЇНУ (2) *Шевченко-2-239*

малина: малини – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-337*

Марина: Марина – УКРАЇНА (2) *Славутич-1-427*; сороковини – диволюдини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*; УКРАЇНА – Марину – Ліна (1) *Базилевський-2004-1-208*; УКРАЇНИ – Марини (1) *Сингаївський-1966-86*

марнотлінний: марнотлінне – УКРАЇНИ (2) *Павличко-3-219*

маслина: УКРАЇНИ – маслини (1) *Кацнельсон-151*

материзна: УКРАЇНА – батьківщина – материзна (1) *Куліш-1989-1-395*

материн: материні – по УКРАЇНІ – в пожарині (2) *Малишко-4-144*; материну – про УКРАЇНУ (2) *Павличко-3-401*

махина: УКРАЇНИ – махини – чайний – кураїни (1) *Славутич-1-363*

машина: машина – ВКРАЇНА (2) *Аф.-Чужб.-342*; машини – УКРАЇНА (2) *Сосюра-266*; машини – УКРАЇНИ (2) *Олесь-1-652, УПА (Дан Мур)-140*; машини – УКРАЇНИ – зміни – калини – ожини – солов'їним (2) *Сосюра-3-368*; в .. сині – нині – ліній – синім – машини – аршинів – хвилині – на УКРАЇНІ – половини – єдиній – тіні – в .. самотині (8) *Плужник-194 – 195*; УКРАЇНИ – машини (1) *Сосюра-3-332*; в Україну – тліну – машину – скрині – УКРАЇНІ (1, 5) *Павличко-2-394*

Мина: мати-сиротина – із тином – Мина – на .. жовто-синім – сини – ВКРАЇНИ (6) *Забужко-137*

міна (*вираз*): ВКРАЇНИ – міну (1) *Доріченко-168*; міна – УКРАЇНА (2) *Павличко-4-5*; міну – руїну – розтлінну – УКРАЇНУ (4) *Бортняк-2006-14*; міну – УКРАЇНУ (2) *Павличко-2-83*; УКРАЇНУ – міну (1) *Павличко-4-140*

міна (*снаряд*): ВКРАЇНИ – міни (1) *Сосюра-4-13*; руїна – міни – калинови – УКРАЇНИ (4) *Василашко-53*; УКРАЇНИ – міни (1) *Кацнельсон-20*; УКРАЇНИ – міни – міни (1) *Щеглюк-15*;

мінливо-змінний: руїни – УКРАЇНИ – мінливо-змінний (2) *Клен-116*

могила: в могилі – на УКРАЇНИ – не загине (2) *Українка-292*; на могилу – на ВКРАЇНУ – загину (2) *Куліш-1989-1-57*; світ-УКРАЇНУ – на могилу (1) *Куліш-1989-1-58*

Мокрина: причину – Мокрину – на УКРАЇНУ (3) *Рильський-3-88*

молодий: УКРАЇНИ – молодими (1) *Доріченко-233*

Московщина: на ВКРАЇНИ – в Московщині – при годині (1) *Куліш-1989-1-40*; на ВКРАЇНИ – на Московщині – по УКРАЇНИ (1, 3) *Руданський-477*; з Московщини – з УКРАЇНИ (2) *Костомаров-1-219*, *Руданський-476*; УКРАЇНА – Московщина (2) *УПА-33*; УКРАЇНА – в Московщині – година – в Московщині – година – сина (1) *Руданський 466*; УКРАЇНИ – Московщини (1) *Руданський-477*; УКРАЇНУ – в Московщину (2) *Руданський-468*

мрійний: мрійні – на УКРАЇНИ (2) *Бортняк-1976-40*

муедзин: муедзини – калини – ВКРАЇНИ (3) *Олійник-2005-417*

мурашиний: мурашине – УКРАЇНА (2) *Олійник-1-533*

Муссоліні: Муссоліні – УКРАЇНИ (2) *Олесь-2-193*; УКРАЇНИ – Муссоліні (1) *Олесь-2-195*

мушлін: мушліни – із піни – для УКРАЇНИ – в руїни (3) *Перли (В. Пачовський)-374*

надіти: не кину – на ВКРАЇНУ – надіну (2) *Куліш-1989-1-511*

надлюдина: надлюдина – УКРАЇНА (2) *Тичина-2-203*

наївний: «ВКРАЇНАМИ» – наївними – прококаїнених (1) *Вольвач-2009-10*; наївне – в УКРАЇНИ (2) *Левченко-496*; наївні – УКРАЇНИ (2) *Вольвач-2000-25*; наївні – в УКРАЇНИ (2) *Бортняк-2006-6*; наївною – з УКРАЇНОЮ (2) *Лучук-1965-37*; УКРАЇНА – наївна (1) *Гужва-2011-81*

накинутися: накинувсь – УКРАЇНУ (2) *Левченко-309*

наколінний: наколінна – УКРАЇНО (2) *Базилевський-2011-166*; Україна – наколінна (1) *Павличко-4-32*

напівруїна: нетлінна – Україна – напівруїна (2) *Павличко-4-360*

наполовину: ВКРАЇНИ – наполовину (1) *Гужва-1974-103*; УКРАЇНА – наполовину (1) *Гужва-82, Гужва-2010-91*

насіння: для висіння – в насінні – в УКРАЇНИ (3) *Андрухович-18*

нафталін: нафталіном – УКРАЇНА (2) *Базилевський-2011-61*

невинний: до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинов – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНИ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНИ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; невинна – УКРАЇНА (2) *Вовк-71*; невинний – ВКРАЇНИ (2) *Драч-2007-750*; УКРАЇНА – невинна (1) *Драч-1-386*; у .. УКРАЇНИ – винні – невинні (1) *Левченко-393*

невловимо: у крові нам – УКРАЇНА – невловимо – УКРАЇНА (2, 4) *Вольвач-2009-49*

невпинний: гостинні – невпинний – УКРАЇНИ – ніжно-синіх (3) *Дергач-112*; невпинна – УКРАЇНА (2) *Сосюра-1-307*; невпинний – ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-1-311*; невпинною – над УКРАЇНОЮ – орлиною – над УКРАЇНОЮ (2, 4) *Сосюра-3-372 – 373*

невпинно: біганина – УКРАЇНУ – невпинно (2) *Сосюра-1-263*; ВКРАЇНА – невпинно (1) *Сосюра-1-318*; невпинно – на ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-306*; невпинно – УКРАЇНА (2) *Горик-2004-40, Горик-2008-128, Горик-2008-141, Мозолевський-1991-30, Мозолевський-1991-52*; невпинно – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-1-327, Сосюра-2-38, Сосюра-3-18*; УКРАЇНО – на колінах – невпинно (1) *Дубиківська-15*; УКРАЇНО – невпинно (1) *Рильський-2-240, Славутич-1-164*; щохвилино – УКРАЇНО – безупинно – УКРАЇНО – уклінно – УКРАЇНО – по коліно – УКРАЇНО – невпинно – УКРАЇНО – незмінно – УКРАЇНО – днина – УКРАЇНО – нетлінно – УКРАЇНО (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Первомайський-72 – 74*

незмінний: незмінне – для УКРАЇНИ (2) *Білоус-583*; незмінне – з УКРАЇНИ (2) *Сосюра-1-236*; незмінні – в УКРАЇНИ (2) *Осадчук-2006-37*; в УКРАЇНИ – незмінні (1) *Осадчук-2006-27*; УКРАЇНО – незмінною (1) *Кацнельсон-283*

незмінно: незмінно – у ВКРАЇНИ (2) *Сосюра-1-245*; незмінно – про .. УКРАЇНУ (2) *Руденко-1954-234*; щохвилино – УКРАЇНО – безупинно – УКРАЇНО – уклінно – УКРАЇНО – по коліно – УКРАЇНО – невпинно – УКРАЇНО – незмінно – УКРАЇНО – днина – УКРАЇНО – нетлінно – УКРАЇНО (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Первомайський-72 – 74*

неодмінний: неодмінна – УКРАЇНА (2) *Руденко-2004-402, Руденко-2004-438*

неодмінно: неодмінно – УКРАЇНА (2) *Ірванець-2003-97, Левченко-233, Левченко-464, Левченко-493*; неодмінно – УКРАЇНУ (2) *Яворська-16*; нині – неодмінно – УКРАЇНУ (3) *Левченко-429*; одне-єдине – неодмінно – повинно – УКРАЇНУ (4) *Левченко-402*; УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ – Батьківщина – УКРАЇНУ – на сина – УКРАЇНУ – повинен – УКРАЇНУ – не спинить – УКРАЇНУ – родина – УКРАЇНУ – до загину – УКРАЇНУ – чужинець – УКРАЇНУ – Людина – УКРАЇНУ – неодмінно – УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 23) *Левченко-150 – 152*; про УКРАЇНУ – неодмінно (1) *Левченко-397*

неповинний: неповинні – УКРАЇНА (2) *Мазуренко-1971-123*; УКРАЇНО – ВКРАЇНО – неповинний (1, 2) *Шевченко-2-332*

непоклінно: непоклінно – УКРАЇНА (2) *Яворська-16*

непостійний: непостійна – ВКРАЇНО (2) *Чепурко-1-2*

нерушимий: УКРАЇНО – нерушиму (1) *Гужва-1977-19*

неспинний: калинний – для ВКРАЇНИ – неспинна (2) *Дергач-77*

неспалимий: неспалима – УКРАЇНУ – незрадливим (2) *Земляний-20*

неспалим-купина: УКРАЇНИ – неспалим-купині – купили (1) *Олійник-2005-361*

неспинний: неспинний – з УКРАЇНИ (2) *Маланюк-288*

нести: нестиме – УКРАЇНИ (2) *Доріченко-411*

нетлінний: Афіни – УКРАЇНИ – нетлінна – УКРАЇНА (2, 4) *Бортняк-2008-20*; іскрина – УКРАЇНА – нетлінна (2) *Павличко-2-82*; калини – УКРАЇНИ – гіркну – піна – коліна – нетлінне – УКРАЇНО (2, 8) *Мордатенко-39*; нетлінна – УКРАЇНА (2) *Руденко-2004-739, Павличко-2-190*; нетлінна – Україна – напівруїна (2) *Павличко-4-360*; нетлінне – УКРАЇНИ (2) *Павличко-4-218*; нетлінну – УКРАЇНУ (2) *Руденко-2004-277*; УКРАЇНА – нетлінна (1) *Руденко-1949-12, Руденко-2004-422, Костенко-1979-119, Павличко-4-32*; УКРАЇНИ – нетлінне (1) *Павличко-3-303, Павличко-2015-4*; в УКРАЇНИ – нетлінні (1) *Павличко-3-174*; на .. УКРАЇНИ – нетлінні (1) *Руденко-2004-730*; щохвилинно – УКРАЇНО – безупинно – УКРАЇНО – уклінно – УКРАЇНО – по коліно – УКРАЇНО – невпинно – УКРАЇНО – незмінно – УКРАЇНО – днина – УКРАЇНО – нетлінно – УКРАЇНО (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Первомайський-72 – 74*

неупинно: неупинно – УКРАЇНА (2) *Ірванець-2003-97*

нині: ВКРАЇНИ – нині (1) *Перепустка (І. Демидов)-138*; на ВКРАЇНИ – нині (2) *Чупринка-214*; дитині – нині – на УКРАЇНИ (3) *Баранов-61*; нині – ВКРАЇНИ (2) *Павличко-4-342*; нині – на ВКРАЇНИ (2) *Маковей-237, Драч-1-385*; нині – коріння – святині – УКРАЇНИ (4) *Олійник-1-539*;

нині – неодмінно – УКРАЇНУ (3) *Левченко-429*; нині – УКРАЇНИ (2) *Левченко-472*; нині – з УКРАЇНИ (2) *Павлюк-2005-1-196*; нині – УКРАЇНИ (2) *Олесь-1-500*, *УПА-367*, *УПА-370*, *Бажан-276*, *Позняк-100*, *Левченко-206*, *Левченко-287*; нині – в УКРАЇНИ (2) *УПА-388*, *Олійник-2005-437*, *Левченко-454*; нині – на УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-1988-37*; нині – в .. яскині – по УКРАЇНИ (3) *УПА-371*; плину – на ВКРАЇНУ – нині (2) *Йогансен-47*; в .. сині – нині – ліній – синім – машині – аршинів – хвилині – на УКРАЇНИ – половини – єдиній – тині – в .. самотині (8) *Плужник-194 – 195*; УКРАЇНА – на колінах – в УКРАЇНИ – нині (1, 3) *Степовичка-82*; УКРАЇНИ – в нині (1) *О. Соловей-22*; УКРАЇНИ – нині – УКРАЇНИ – при долині – УКРАЇНИ – в зернині – УКРАЇНИ – солов’їні – УКРАЇНИ – у .. краплині (1, 3, 5, 7, 9) *Сингаївський-1982-85*; в УКРАЇНИ – нині (1) *Кацнельсон-267*; на УКРАЇНИ – нині (1) *Бажан-230*, *Качуровський-148*, *Олійник-1-538*; у .. УКРАЇНИ – нині (1) *Кацнельсон-256*; нині – УКРАЇНУ (2) *Левченко-405*; в .. УКРАЇНУ – нині (1) *Левченко-323*

ніжно-синій див. синій

Ніна: од .. Ніни – дитини – до ВКРАЇНИ (3) *Вороний-196*; на УКРАЇНУ – Ніну (1) *Тичина-2-332*

новина: новина – днина – ВКРАЇНА (3) *УПА-378*; новина – УКРАЇНА (2) *УПА-75*, *УПА-77*; новини – УКРАЇНИ (2) *Качуровський-23*; новину – УКРАЇНУ (2) *УПА-367*; в чужині – із УКРАЇНИ – новини (2) *Кацнельсон-280*

нуклеїн: нуклеїни – УКРАЇНА (2) *Костенко-1989-185*

нуртовина: сороковини – диволодини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*

община: на УКРАЇНУ – в .. общину – без упуни (1) *Славутич-2-70*

один-сдинний див. єдиний

одміна: ВКРАЇНИ – Отчині – однині (1) *Чупринка-403*; одміни – з УКРАЇНИ (2) *Засенко-1986-16*; одміни – по УКРАЇНИ (2) *Засенко-1986-87*; УКРАЇНИ – однині (1) *УПА-69*

однині: на ВКРАЇНИ – однині (1) *Самійленко-189*; лине – Тичини – орлино – УКРАЇНИ – дружині – на УКРАЇНИ – однині (4, 6) *Сосюра-3-367*; однині – до УКРАЇНИ (2) *Горик-2008-129*; однині – на УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-76*

одпочинути: на годину – на ВКРАЇНУ – одпочину (2) *Шевченко-2-70*; одпочине – на УКРАЇНИ (2) *Шевченко-2-25*; одпочинуть – лину – на УКРАЇНУ (3) *Шевченко-2-35*;

провина – журавлина – одпочине – солов'їна – лине – соколина – пір'їна – УКРАЇНО (8) *Цушко-2-10*

ожина: машини – УКРАЇНИ – зміни – калини – ожини – солов'їним (2) *Сосюра-3-368*

окарина: ВКРАЇНА – окарина (1) *Гризун-2014-153*

окинути: окину – Україну (2) *Щоголів-1961-131*

око: благочинно – очима – на УКРАЇНУ (3) *Струцюк-1982-18*; перед очима – УКРАЇНУ – єдину (2) *Лучук-1984-12*; сину – загину – згину – дитина – сину – єдиний – на УКРАЇНІ – сину – очима (7) *Шевченко-2-235*

Орина: Орина – УКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-587*

орлиний: година – УКРАЇНО – орлина – лине – гине – єдина (2) *Сосюра-3-368*; долини – УКРАЇНИ – солов'їний – орлиний (2) *Рильський-3-332*; невпинною – над УКРАЇНОЮ – орлиною – над УКРАЇНОЮ (2, 4) *Сосюра-3-372 – 373*; орлина – ВКРАЇНА – єдина – ВКРАЇНА – горобині – на ВКРАЇНІ – сині – на ВКРАЇНІ (2, 4, 6, 8) *Сосюра-3-160 – 161*; орлина – УКРАЇНА (2) *Сосюра-3-54, Сосюра-3-247*; орлина – УКРАЇНА – хмарина – УКРАЇНА – долина – УКРАЇНА – на Верховину – УКРАЇНУ – лавина – УКРАЇНА – краплина – УКРАЇНА (2, 4, 6, 8, 10, 12) *Капустін-101*; орлина – УКРАЇНО – УКРАЇНА – щогодини – УКРАЇНА – жоржини – УКРАЇНО – УКРАЇНА – єдина – УКРАЇНО – УКРАЇНА – лине – УКРАЇНА – УКРАЇНА (2, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 14) *Сосюра-3-102*; орлина – УКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-207*; орлиний – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-65*; орлиних – ВКРАЇНИ (2) *Кузьмич-47*; орлиною – ВКРАЇНОЮ (2) *Бортняк-1988-93*; УКРАЇНА – орлину (1) *Сосюра-4-129*; УКРАЇНИ – орлиний (1) *Рильський-4-97*; УКРАЇНИ – орлину (1) *Сосюра-2-220*

орлино: ВКРАЇНО – орлино (1) *Рильський-2-423, Рильський-4-314*; лине – Тичини – орлино – УКРАЇНИ – дружині – на УКРАЇНІ – однині (4, 6) *Сосюра-3-367*; орлино – ВКРАЇНИ (2) *Сосюра-4-14*

оружина: до .. днини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ – з оружини – з оружини – по долині – по долині – солов'їні – без дитини – на чужині (2, 3) *Первомайський-2-458 – 459*

осиний: до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинів – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; спину – УКРАЇНО – осине – вітрильник – синє – УКРАЇНИ – не загинув – УКРАЇНО – кинув – в УКРАЇНІ – єдині – УКРАЇНО – цінність – УКРАЇНО – днини – УКРАЇНО (2, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Левченко-317 – 318*

осінити: за ВКРАЇНУ – осінить (1) *Чепурко-8-13*

осінній: ВКРАЇНО – осіння (1) *Стус-1-2-29*; осінні – по УКРАЇНІ (2) *Мідянка-123*; осінні – на УКРАЇНУ (2) *Талалай-1971-71*; у .. осінній – у .. УКРАЇНІ (2) *Струцюк-1993-124*; УКРАЇНУ – осінню (1) *Перли (С. Твердохліб)-619*

отруїтися: отруїлась – УКРАЇНА (2) *Ірванець-2003-24*

отупіння: в отупінні – в УКРАЇНІ (2) *Павличко-1-125*

Отчина (огчина): ВКРАЇНІ – Отчині – однині (1) *Чупринка-403*; кину – на ВКРАЇНУ – на .. отчину (2) *Чупринка-86*

очеретина: УКРАЇНО – в очеретину (1) *Криловець-7*

павутина: ВКРАЇНА – павутина (1) *Рильський-2-250*

перекинути: на ВКРАЇНУ – ся перекину (1) *Федькович-41*; УКРАЇНУ – перекину (1) *Кацнельсон-257 – 258*

переміна: переміна – УКРАЇНА (2) *Вагилевич-218*; переміни – УКРАЇНА (2) *Базилевський-2004-1-29*; переміни – УКРАЇНО (2) *Базилевський-1992-115*; УКРАЇНІ – переміни (1) *Павличко-3-25*; УКРАЇНІ – переміни – стіни (1) *Франко-2-399*; по .. УКРАЇНІ – в .. переміні (1) *Загул-116*

перлина: перлина – ВКРАЇНА – ВКРАЇНА (2, 3) *Тичина-3-402*; перлина – УКРАЇНА (2) *Рильський-3-45*; перлини – УКРАЇНІ (2) *Сосюра-3-365*; перлини – з УКРАЇНІ (2) *Сингаївський-1977-57*; перлини – УКРАЇНО (2) *Сосюра-2-214*, *Сосюра-2-216*; перлино – УКРАЇНІ – плине – крапельна – тополина (2) *Йовенко-1984-10*; з УКРАЇНІ – з перлинами (1) *Сингаївський-1963-100*; хмарина – єдина – перлина – УКРАЇНА (4) *Сингаївський-1982-1-8 – 9*

Перуджино: Перуджино – без ВКРАЇНІ (2) *Доріченко-149*

першопричина: УКРАЇНОЮ – дитиною – УКРАЇНОЮ – глиною – УКРАЇНОЮ – журавлиною – УКРАЇНОЮ – домовинами – УКРАЇНОЮ – першопричиною (1, 3, 5, 7, 9) *Курташ-Карп-76*

піаніно: піаніно – УКРАЇНО (2) *Кіс-10*; солов'їно – піаніно – УКРАЇНО (3) *Павличко-1-127*

підкинути: підкинув – в УКРАЇНІ (2) *Левченко-506*

піна: арлекіни – піни – УКРАЇНІ (3) *Павличко-4-392*; ВКРАЇНО – піна (1) *Чепурко-8-14*; калини – УКРАЇНІ – гіркну – піна – коліна – нетлінне – УКРАЇНО (2, 8) *Мордатенко-39*; мушліни – із піни – для УКРАЇНІ – в руїни (3) *Перли (В. Пачовський)-374*; піна – УКРАЇНА (2) *Федюк-119*; піни – УКРАЇНІ (2) *Йовенко-1984-232*, *Костенко-1999-137*; піни – з УКРАЇНІ (2) *Драч-1-363*; од піни – УКРАЇНІ (2) *Павличко-2-111*; серед піни – УКРАЇНІ (2) *Рильський-1-182*; в піні – по ВКРАЇНІ (2) *Гайворон-2003-99*; піну – з УКРАЇНІ (2) *Йогансен-89*; піну – УКРАЇНУ (2) *Чепурко-1-2*; тіні – в УКРАЇНІ – в бруді-піні (2) *Перепустка (І. Дробний)-149*; УКРАЇНА – піна (1) *Драч-2015-6*;

УКРАЇНИ – піни (1) *Поклад-1991-27, Павлюк-2005-1-181*; з УКРАЇНИ – із піни (1) *Гайворон-2003-46*; частина – піна – долина – глина – спина – УКРАЇНА (6) *Тичина-2-416*

пінгвін: пінгвіни – УКРАЇНИ (2) *Павличко-3-221*; УКРАЇНИ – пінгвіни (1) *Олень-1-528*

пір'їна: з .. кабіни – УКРАЇНИ – пір'їни (2) *Славутич-2-119*; пір'їна – УКРАЇНА (2) *Чернілевський-191, Драч-1972-82, Гужва-76, Перебийніс-41*; пір'їна – УКРАЇНИ (2) *В. Соловей-24*; пір'їна – Україні (2) *Поклад-1991-15*; пір'їни – УКРАЇНИ (2) *Гризун-48*; пір'їною – УКРАЇНОЮ (2) *Вольвач-2009-53*; пір'їну – на ВКРАЇНУ (2) *Василашко-52*; пір'їну – УКРАЇНУ – тліну (2) *Павличко-4-254*; провина – журавлина – одпочине – солов'їна – лине – соколина – пір'їна – УКРАЇНО (8) *Цушко-2-10*; на .. руїнах – УКРАЇНА – пір'їна – на коліна – поліна – до віна (2) *Драч-1-318 – 319*; УКРАЇНА – пір'їна (1) *Павличко-4-483*; УКРАЇНА – пір'їна – руїна – журавлина (1) *Федюк-117*; УКРАЇНА – пір'їну – жарина – країна (1) *Забужко-134*; з УКРАЇНИ – пір'їни (1) *Гайворон-2004-115*; по УКРАЇНІ – на .. вітаміні – промінний – пір'їни (1) *Славутич-1-399*; в УКРАЇНУ – хвоїну – пір'їну – чайну (1) *Славутич-1-380*

плаїна: росина – на плаїні – УКРАЇНА (3) *М. Осадчий-114*

планина: планину – УКРАЇНУ (2) *Щоголів-147*

плече: за плечима – УКРАЇНА (2) *Вінграновський-32 – 33*

плин: перлино – УКРАЇНИ – плине – крапельна – тополина (2) *Йовенко-1984-10*; між .. плину – ВКРАЇНУ (2) *Струцюк-1991-108*; плину – УКРАЇНА (2) *Гужва-128, Гужва-2010-100*; плину – УКРАЇНУ (2) *Стус-2-43*;

плинути: вершини – УКРАЇНИ – долини – УКРАЇНИ – плине – УКРАЇНИ (2, 4, 6) *Олень-1-95 – 96*; плине – УКРАЇНИ (2) *Левченко-268*; плину – на ВКРАЇНУ – нині (2) *Йогансен-47*; УКРАЇНИ – плине (1) *Василашко-64*

побратим: побратими – УКРАЇНИ (2) *Гайворон-2001-72*

повесіння: в повесінні – в УКРАЇНІ (2) *Осадчук-2006-97*

повинний: до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинов – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; копійчину – УКРАЇНИ – лю-ди-на – УКРАЇНИ – повинні – УКРАЇНИ – сесійна – УКРАЇНИ – впововину – УКРАЇНИ – мамам-героїням – УКРАЇНИ – про людину – УКРАЇНИ – країну – УКРАЇНИ – у домовину – УКРАЇНИ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18) *Левченко-55 – 56*; одне-єдине – неодмінно – повинно – УКРАЇНУ (4) *Левченко-402*; повинен – УКРАЇНА (2) *Левченко-215*; повинна – УКРАЇНА (2) *Малкович-66*; повинні – голінні – на ВКРАЇНІ (3) *Самійленко-111*;

повинні – УКРАЇНА (2) *Левченко-132*; травина – УКРАЇНУ – повинна (2) *Павлюк-1999-30*; УКРАЇНИ – повинні (1) *Славутич-1-161*; УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ – Батьківщина – УКРАЇНУ – на сина – УКРАЇНУ – повинен – УКРАЇНУ – не спинить – УКРАЇНУ – родина – УКРАЇНУ – до загину – УКРАЇНУ – чужинець – УКРАЇНУ – Людина – УКРАЇНУ – неодмінно – УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 23) *Левченко-150 – 152*

поголити: погодили – УКРАЇНИ – долини – країну (2) *Чередниченко-57*

поглинути: ВКРАЇНУ – поглине (1) *Доріченко-386*; поглине – УКРАЇНИ (2) *Поклад-1996-44*

пожарина: на ВКРАЇНИ – в пожарині – солов'їну – УКРАЇНУ – впину – спочину – Україну (1, 4, 7) *Малишко-3-142 – 143*; материні – по УКРАЇНИ – пожарині (2) *Малишко-4-144*

покинути: про ВКРАЇНУ – не покину (1) *Капустін-37*; не покине – по УКРАЇНИ (2) *Шевченко-1-322*; покину – УКРАЇНА (2) *Павлюк-1993-80*; не покину – на УКРАЇНИ – з сином – за ВКРАЇНУ (2, 4) *Шевченко-2-13*; не покину – за .. Україну (2) *Павличко-4-282*; покину – УКРАЇНУ (2) *Кацнельсон-274*; покинув – на ВКРАЇНУ (2) *Руданський-475*; покину – покину – чужину – на УКРАЇНУ – полину (4) *Куліш-1989-1-45*; покинув – Флоренцію-ВКРАЇНУ (2) *Клен-232*; за УКРАЇНУ – не покину (1) *Тичина-2-225*; про .. УКРАЇНУ – покину (1) *Кацнельсон-275*

покоління: в .. поколінні – по .. УКРАЇНИ (2) *Вагилевич-171*; покоління (н. в. одн.) – ВКРАЇНИ (2) *Гужва-2011-91*

полинний: вільною – УКРАЇНОЮ – полинною – УКРАЇНОЮ – калиною – УКРАЇНОЮ – райною – УКРАЇНОЮ (2, 4, 6, 8) *Забаштанський-1999-10 – 11*; ВКРАЇНА – полинна (1) *Павлюк-2005-169*

полинно: калина – УКРАЇНО – солов'їно – калино – полинно – УКРАЇНО – дитинно – уклінно – калино – УКРАЇНО (2, 6, 10) *Білоус-765 – 766*

полиннути: ВКРАЇНИ – полине (1) *УПА-373*; на ВКРАЇНУ – полину (1) *УПА-87*; година – не загино – полину – УКРАЇНУ (4) *Шевченко-1-405*; не загіне – полине – проплине – УКРАЇНИ (4) *Рильський-3-37*; лине – УКРАЇНА – полине – ВКРАЇНА (2, 4) *Сосюра-3-20*; покину – покину – чужину – на УКРАЇНУ – полину (4) *Куліш-1989-1-45*; полине – УКРАЇНА (2) *Сосюра-3-364*, *Доріченко-12*, *Доріченко-101*; полине – УКРАЇНО (2) *Сосюра-3-61*, *Йовенко-1979-23*; полину – на ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-71*; полинув – за ньеньку-УКРАЇНУ (2) *УПА-217*; у спину – полину – за УКРАЇНУ – до чину (3) *Павличко-3-407*; УКРАЇНИ – згине – УКРАЇНИ – полине – УКРАЇНИ – провинна – УКРАЇНИ – Сина – УКРАЇНИ (1, 3, 5, 7, 9) *Шумляківська-5*; на

хвилину – в .. годину – полину – полину – в .. УКРАЇНУ – на .. руїну (5) *Перли (Б. Лепкий)-514*

поліно: з арлекіна – з поліна – УКРАЇНА (3) *Павличко-2-328*; поліно – за УКРАЇНУ (2) *Кіс-9*; на .. руїнах – УКРАЇНА – пір'їна – на коліна – поліна – до віна (2) *Драч-1-318 – 319*; УКРАЇНО – поліно – поліно (1) *Павличко-2-86*

половина: про єдине – до УКРАЇНИ –з половини (2) *Олійник-2005-332*; половину – УКРАЇНИ (2) *Шевченко-1-353*; половину – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-2-444*, *Павличко-2015-10-65*; половину – на УКРАЇНУ (2) *Куліш-1994-2-381*; в пустині – у половині – на УКРАЇНІ (3) *Олійник-2005-619*; в .. сині – нині – ліній – синім – машині – аршинів – хвилині – на УКРАЇНІ – по половини – єдиній – тині – в .. самотині (8) *Плужник-194 – 195*; УКРАЇНА – по половина (1) *Гужва-16*; УКРАЇНУ – половину – без упину (1) *Славутич-1-79*;

половинити: половинить – УКРАЇНО (2) *Чередниченко-324*

полонина: на полонині – УКРАЇНІ (2) *Щербак-177*

полтина: калини – ВКРАЇНИ – до полтини – кине (2) *Олійник-2005-418*

попідтинню: в УКРАЇНУ – в УКРАЇНУ – попідтинню – загину (1, 2) *Шевченко-126*

поривно: поривно – Україна – днина (2) *Щербак-34*

порошина: про .. порошок – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1994-2-555*

похилій: УКРАЇНИ – похилі – хвилі (1) *Сосюра-2-24*

предивний: предивну – на УКРАЇНУ (2) *Куліш-1994-2-587 – 588*

прилинути: УКРАЇНИ – прилине (1) *Забашта-117*; на УКРАЇНУ – прилину (1) *Римарук-2012-191*

прилину я: прилину я – з УКРАЇНОЮ (2) *Сингаївський-1982-11*

прицільно: прицільно – УКРАЇНИ (2) *Левченко-268*

причина: причина – за ВКРАЇНУ (2) *Гужва-29*; причина – УКРАЇНА (2) *Вінграновський-123*; причина – УКРАЇНУ (2) *Левченко-157*; без причини – УКРАЇНИ (2) *Руданський-464*; причину – Мокрину – на УКРАЇНУ (3) *Рильський-3-88*

провина: вдовина – провина – Україна (3) *Павличко-1-225*; провина – журавлина – одпочине – солов'їна – лине – соколина – пір'їна – УКРАЇНО (8) *Цушко-2-10*; провина – УКРАЇНА (2) *Вольвач-2011-76*; без провини – УКРАЇНИ (2) *Олійник-1-252*; провини – УКРАЇНУ (2) *Доріченко-209*; за провини – УКРАЇНУ (2) *Олійник-1-318*; провину – УКРАЇНУ (2) *Герасим'юк-2014-215*; провину – про УКРАЇНУ (2) *Гайворон-2005-53*; провину – УКРАЇНУ – сину (2) *Цушко-2-184*; УКРАЇНА – за .. провини (1) *Стус-1-2-130*; УКРАЇНИ – згине – УКРАЇНИ – полине – УКРАЇНИ – провина – УКРАЇНИ – Сина – УКРАЇНИ (1, 3, 5, 7, 9) *Шумляківська-5*

прозоро-синій див. синій

прозріння: прозріння – синя – УКРАЇНА – холодина – година (3) *Стус-3-2-166*; за прозріння – в УКРАЇНІ (2) *Вагилевич-352*

проїсти: проїли – УКРАЇНУ (2) *Перебийніс-141*

прококаїнений: «ВКРАЇНАМИ» – наївними – прококаїнених (1) *Вольвач-2009-10*

проклін: проклін – УКРАЇН (2) *Мик. Петренко-13*

пролинуги: пролине – УКРАЇНА – країна (2) *Маланюк-314*

проплинути: не загине – полине – проплине – УКРАЇНИ (4) *Рильський-3-37*

промінний: по УКРАЇНІ – на .. вітаміні – промінний – пір'їні (1) *Славутич-1-399*

промінно: промінно – УКРАЇНО (2) *Мозолевський-1980-37*

проміння: лавина – промінням – УКРАЇНА (3) *Вагилевич-163*

прощально-солові'їний див. солов'їний

пташина: пташино – година – хвилини – УКРАЇНИ (4) *Левченко-371*; пташину – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-2-394*

пташиний: УКРАЇНУ – пташині (1) *Левченко-95*

пуповина: пуповина – дитина – із УКРАЇНОЮ (3) *Павличко-1-378*; пуповини – УКРАЇНО (2) *Поклад-1996-8*; сороковини – диволюдини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*

пустинний: пустинна – батьківщина – УКРАЇНА (2) *Цушко-2-35*

пустиня: пустині – УКРАЇНИ (2) *Куліш-1989-1-215*; в пустині – на ВКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-210*; в .. пустині – на ВКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-251*; в пустині – у половині – на УКРАЇНІ (3) *Олійник-2005-619*; в пустині – УКРАЇНИ (2) *Франко-2-398*; з пустині – з .. УКРАЇНИ (2) *Куліш-1989-2-380*; у пустині – по .. УКРАЇНІ (2) *Куліш-1994-2-559*; пустинню – УКРАЇНУ – руїну (2) *Вагилевич-357*; з УКРАЇНИ – в пустині (1) *Шевченко-2-158*; на .. УКРАЇНІ – у .. пустині – в .. хатині – у .. скрині (1) *Куліш-1989-1-591*

пухлина: пухлина – УКРАЇНА (2) *О. Соловей-87*

пучина: УКРАЇНА – пучина (1) *Куліш-1989-2-383, Куліш-1994-2-438*

раїна: вільною – УКРАЇНОЮ – полинною – УКРАЇНОЮ – калиною – УКРАЇНОЮ – раїною – УКРАЇНОЮ (2, 4, 6, 8) *Забаштанський-1999-10 – 11*; раїна – УКРАЇНА (2) *Первомайський-2-129*; раїни (р. в.) – УКРАЇНИ (2) *Павличко-1-231*; раїни (н. в.) – УКРАЇНИ (2) *Забаштанський-1971-7*; раїни

(н. в.) – УКРАЇНО (2) *Базилевський-1982-116*; райною – над .. УКРАЇНОЮ (2) *Забаштанський-1971-42*; з УКРАЇНИ – райни (р. в.) (1) *Перли (В. Пачовський)-369*

Раїна: коліна – Раїна – україна (3) *Славутич-2-114*; Раїни – УКРАЇНИ (2) *Костенко-1979-122*

раїнний: вершина – раїнних – УКРАЇНИ (3) *Дергач-110*; раїнна – УКРАЇНИ – сина (2) *Стус-3-2-145*

раїнно: Країно – УКРАЇНО – раїнно (2) *Білоус-809*

рай: раїв – УКРАЇН (2) *Павлюк-1999-81*

рвійно: УКРАЇНО – рвійно (1) *Щербак-190*

революційний: білотінні – стіни – Інна – Інна – єдина – лебедина – революційна – УКРАЇНА (8) *Калинець-1-23*

реміння: на УКРАЇНІ – времінні (1) *Гайворон-2003-103*

рима: рими – ВКРАЇНИ (2) *Скирда-1965-13*

ринок: ринок – УКРАЇНО (2) *Левченко-414*

ринуги: рине – ВКРАЇНА (2) *В. Коломієць-145*; рине – ВКРАЇНИ (2) *Первомайський-1-134*; рине – України (2) *Княжич-89*; рине – на .. УКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-145*; рине – по .. Україні (2) *Куліш-1989-1-170*; рине – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-164 – 165*; УКРАЇНИ – рине (1) *Клен-90*

рівнина: рівнини – УКРАЇНИ (2) *Щербак-100*; УКРАЇНИ – рівнини (1) *Рильський-4-170*

рівно: рівно – УКРАЇНИ (2) *В. Соловей-11*

рідний: рідні – УКРАЇНА – єдина – богорівна (2) *Гужва-123*; за УКРАЇНУ – рідну (1) *УПА-133*

рїнь: до рїні – в УКРАЇНІ (2) *Павличко-3-149*

родина: гордині – родині – УКРАЇНІ (3) *Щоголів-1961-153*; дитино – година – родина – долину – торбину – Україну (6) *Жиленко-189*; у домовині – на чужині – по ВКРАЇНІ – родині – при .. годині (3) *Куліш-1989-1-522*; нині – від родини – УКРАЇНИ (3) *Сингаївський-2002-89*; рід-родина – чужина – УКРАЇНА (3) *Куліш-1989-1-47*; родина – ВКРАЇНА (2) *Бодянський-270, УПА-14*; родина – УКРАЇНА (2) *Маковей-158, Тичина-3-46, УПА-141, Малишко-3-148*; родини – ВКРАЇНИ (2) *Рильський-4-12*; родини – долини – УКРАЇНИ (3) *Щоголів-1961-129*; родини – УКРАЇНИ (2) *Щоголів-1961-123, Сингаївський-1982-1-68*; од родини – УКРАЇНИ (2) *Мих. Петренко-425*; родині – ВКРАЇНІ (2) *Рильський-3-344*; при родині – в .. УКРАЇНІ (2) *Шашикевич-352*; родиною – перед ВКРАЇНОЮ (2) *Олійник-1-332*; на .. родину – ВКРАЇНУ (2) *Чупринка-244*; родину – ньеньку-УКРАЇНУ (2) *УПА-369*; родину – на .. УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-442*; з .. УКРАЇНИ – з .. родини

(1) *Головацький-409 – 410*; із УКРАЇНИ – від родини (1) *Караванський-86*; УКРАЇНІ – родині (1) *Павличко-3-166*; по УКРАЇНІ – в родині (1) *Сингаївський-1974-34*; на УКРАЇНУ – родину – єдину (1) *Куліш-1989-1-73*; УКРАЇНО – в .. родину (1) *Загул-167*; УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ – Батьківщина – УКРАЇНУ – на сина – УКРАЇНУ – повинен – УКРАЇНУ – не спинить – УКРАЇНУ – родина – УКРАЇНУ – до загину – УКРАЇНУ – чужинець – УКРАЇНУ – Людина – УКРАЇНУ – неодмінно – УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 23) *Левченко-150 – 152*; УКРАЇНУ – родину (1) *Левченко-137*; при .. хатині – по УКРАЇНІ – на .. шапині – по .. Батьківщині – в родині – героїні (2) *Тичина-3-104*;

родинний: родинна – ВКРАЇНА (2) *Гужва-1977-39*

розтлінний: міну – руїну – розтлінну – УКРАЇНУ (4) *Бортняк-2006-14*; розтлінну – УКРАЇНУ (2) *Бортняк-2006-51*

роїв нам: мати-УКРАЇНА – роїв нам (1) *Куліш-1994-2-582*

роковини: роковини – ВКРАЇНИ (2) *Бажан-229*; на .. роковини – в .. УКРАЇНІ (2) *Стус-1-2-67*; сороковини – диволодини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*; УКРАЇНИ – в .. хвилини – роковини (1) *Вороний-172*

росина: росина – на .. плаїні – УКРАЇНА (3) *М. Осадчий-114*

рубін: рубіна – УКРАЇНА (2) *Павличко-4-480*; рубіни – УКРАЇНИ (2) *Перли (В. Пачовський)-372, Олесь-1-249, Павличко-1-441*; УКРАЇНА – рубіни – коліна – Батьківщино (1) *Сосюра-4-258*

Larysa MOVCHUN

The Material for the Rhyming Dictionary of the Lexeme “Ukraine” Nest
(continuation)

УДК 811.161.2:801.66(03)

Архівна картотека: шукаючи словникові матеріали четвертого тому «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова

Лексичну картотеку (ЛК) було започатковано в межах діяльності Комісії Словника живої української мови 1918(19) р. Вона сформувалася в основному за 5 років на базі класиків української художньої літератури, фольклорних та етнографічних матеріалів, польових записів, словників тощо. Далі тривало її поповнення тогочасними новими творами М.Г. Хвильового, Г.М. Косинки, М.Т. Рильського, П.Г. Тичини та ін., новими лексикографічними працями. На основі цієї картотеки укладено чотири томи РУСа за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова [РУС, Т. I: Передмова].

Починаючи з 1933 рр. у зв'язку зі згорненням українізації та репресіями як науковців, так і їхніх праць (зокрема й РУСа), укладену картотеку «очистили від націоналістичного мотлоху»: вилучили картки з Біблії, з прізвищами репресованих С.О. Єфремова, В.П. Підмогильного, М.Г. Хвильового, Г.М. Косинки, М.О. Скрипника та інших. Натомість поповнили картками з творів Івана Ле, А.В. Головка, О.Є. Корнійчука, В. Кузьмича, М.П. Ледянка, П.Й. Панча, Г.І. Петровського, Леніна, Сталіна та ін. На основі очищеної й доповненої картотеки, імовірно, укладено РУС-37, згодом теж оголошений ворожою націоналістичною пропагандою [2].

1938 р. добір лексичного знадібку розпочато з нуля: попередня картотека неофіційно отримала назву *стара*, а після війни її влило в *нову* картотеку з умовною назвою *архівна*. Отже, *архівна картотека* (АК) складається з двох частин: картотека РУСа та картотека, додана у 33–37-х рр. Репресовану частину картотеки можна бачити у перших трьох томах РУСа як цитати з текстів відповідних авторів та з Біблії [1].

Уціліла з 1937 р. АК – це близько 575 000 карток різноманітного формату. Можливо, якусь частку АК було розписано ще до 1918 р. як матеріали «Київської старовини». Проте більшість карток з'явилася саме з початком діяльності КСЖУМ (хоч деякі картки і містять у робочій частині елементи, властиві російському правопису до реформи 1918 р.). Попередні дослідження дають підстави вважати, що суттєвих фізичних втрат унаслідок свідомого чи несвідомого нищення під час окупації 1942–1944 рр. АК (як і *нова* картотека

1938 р.) не зазнавала, отже, певною мірою зберегла свою репрезентативність (коли не враховувати репресивних чисток) [2].

Найближчим завданням є вибирання усієї АК із масиву ЛК, виокремлення картотеки РУСа – це АК без джерел, перше видання яких припадає на 1933 та пізніші роки. Створення українського, українсько-російського та російсько-українського індексу наявних карток з аналізом лексико-семантичної та граматичної макроструктури АК дасть можливість сформувати корпус імовірно використаних матеріалів 4-го тому РУСа (хоча, на жаль, без «репресованих» карток у період 1933–1937 рр.). Вважаємо, що АК містить ще не опрацьовані лексикографічно скарби, які мають бути належно представлені у наступних теоретичних розвідках та практичних розпрацюваннях.

Наводимо довільно обраний уривок архівної картотеки із української літери «Я» (152 одиниці з російськими словами на Р–Я). Для оцифрування АК пропонуємо таку форму.

Мікроструктуру російсько-українських, українсько-російських та українських карток уводимо в уніфіковану форму: **російське слово; факультативні відомості:** російські варіанти; стійке словосполучення; додаткові пояснення російською мовою; **українське слово; факультативні відомості:** додатковий український контекст, контекстуальна форма; українські варіанти; пояснення українською мовою, граматична характеристика, форми; дані про картку за її вхідною мовою: (ру) – російсько-українська, (у) – українська, (ур) – українсько-російська; літера д означає, що картку виготовляли одночасно з дублетом для наведеного при реєстровому слові синоніма: (руд), (урд); цитата; умовне позначення джерела (автора) для зручності пошуку за джерелом (у наведеному нижче тексті цей елемент опущено); паспортизоване джерело.

Цілковито зберігаємо орфографію, пунктуацію оригіналу, віршовані рядки розмежовуємо скісними рисками, наголос позначаємо однією скісною рисою; фіксуємо суттєві правки (новий переклад, графічний чи фонетичний варіант тощо).

Така форма дає можливість швидко сортувати матеріал за різними параметрами. Зокрема, упорядковані алфавітно за російським словом картки ілюструють мовний матеріал, дібраний авторами для укладання РУСа, який, отже, був у їхньому розпорядженні під час укладання 4-го тому і може певною мірою репрезентувати словникові матеріали цього втраченого примірника.

- РАЗСКАЗЫВАТЬ ясувати** (ру) Ясуй-же королеви, що там сталося \\\ У завирюсі тій, як ти її покинув? Куліш. Макбет. 4.
- РАЗЪЯСНЯТЬ ясувати** (ру) Лікарь почав мені ясувати фізіологію Конис. Доля од. пис. 4. 281
- РАСПАЛЯТЬСЯ ятритися** *ятрится гнів* (ру) Так хотілось йому пригадати, \\\ Чи то дійсність, чи тільки чад... \\\ Чи він пана колишнього стрів, \\\ Чи то ятритися в серці гнів. Терещенко Чорнозем, 57
- РАСТРАВЛИВАТЬСЯ ятритися** (ру) Глибоко вразила його ясноока, горда дівчина своїми очима гострими і та рана боліла та ятрилась, не даючи Маркові спокою Грінч. Сон. пром. 177.
- РАСТРАВЛЯТЬ ятрити** (ру) І щоб серця не ятрити марно, то навіть у минуле не оглядалася Гол. Мати, 4
- РАСТРАВЛЯТЬ ятрити** (ру) Пан Адам припоруває комусь коняку, а мене бере за плече ...Бо тобі, хлопче, не треба вертатись до нас, ятрить своє серце. Коцюб. Дебют. 139
- РАСТРАВЛЯТЬ** язвить **ятрити** *ятрить йому серце* що кому (ру) Несправедливість, офірою якої він почувається, болізно ятрить йому серце, труїть життя Коцюб. тв. II, 102
- РАСТРАВЛЯТЬСЯ** легко растравляющийся (о тѣлѣ) **ятри/стий** (ру) У мене тіло не ятрите, – хутко гоїться Подол. г. – Гр.
- РОВЬ яр** (ру) Ох, легкокрилий брате [вітре], виходь... з глибоких темних ярів, де ти в холодочку пахучому спочиваєш о півдні.... Мирн. кн. I Серед ст. 422
- РУНДУК** ятка **ятка** (будівля з самою покрівлею) (ру) Догосподарювався! в огороді стоїть сама ятка та кривобока повітка, а в полі ні стебла с. Зуївці на Лубенц. (?студ. перон. педт) В. Липовий
- РЫБОЛОВНЫЙ** рыболовный снарядь **ятер** ятерь, ятір ум. ятере/ць (ру) Вони улізли у ятір, та вже й не вилізе (щука) Рудч. Ск. I. – Гр.
- РЫБОЛОВНЫЙ** ятр рыболовный снарядь **я/тер** я/терь, я/тір ум. ятере/ць (ру) Усю торішню зиму рибалка ятером ловив в тій річці рибу Греб. 388. – Гр.
- САЛЮТ** шум яса **яса** *брязк мечей та яса* (руд) Мо вернувся князь з походу? \\\ Мо дружина прийшла? \\\ Прислухається княгиня – брязк мечей та яса, \\\ Та все ближче голоса: \\\ Ми тебе воскреснем! Тичина, Віт. 10
- САЛЮТЬ яса** (ру) Яса. Трубний гук. Входять Коміній і Тит Ларцій Куліш. Коріолян. 43.
- СВЕРКАТЬ** блистать **яріти** (ур) Хоч сонечко гріє \\\ І зірка рум'яна \\\ Цілує, яріє – \\\ Не гоїться рана! Франко. Із днів журби. 8

- СВЕРКАЮЩИЙ** блискучий **ясний** *ясний* (ру) Роберт неначе річ держав, \\
Змагався, боронився, \\
Зняв потім ясний свій шелом \\
І людові вклонився
Л.Укр. III, 102
- СВЕТЛЫЙ ясний** (ру) І місяць, ясний божок із золотими ріжками, вплив у
небі в танку дівчаток-зірок, осяяв у полі свіжі сніги. Васильч. Опов. 177.
- СВЕТЛЫЙ ясний** (ру) Одвернулась усяка ясна душа од перекуйовдженого
не знать по-якому Енея Тв. П. Куліша. 6. 488.
- СВЕТЛЫЙ ясний** (ру) Прийшла... і серце знову тане... \\
Тобі слова такі
ясні! \\
Але чого ж поникли п'яно \\
Мої вербени на вікні?.. Сосюра По-
езії II, 8
- СВИРЬПО яросливо** (ру) В саді.... сиділо пара.... котів, і обидва яросливо-
гістерійно шипіли й нявчали.... Крим. Еск. 177.
- СВИРЬПСТВОВАТЬ яри/тися** (ру) Видав, як гордий океан здимався, \\
Ярився, півнився і силкувався \\
Аж під грізні хмари сягнути. Куліш.
Ю. Цезарь. 19.
- СВѢТЛОГЛАЗЫЙ** съ свѣтлыми глазами **ясноо/кий** (ру) Андрійко був у
мене повновидий, ясноокий, кучерявий МВ. II. 7. – Гр.
- СВѢТЛОЗЕЛЕНЫЙ яскраво-зелений** (ру) .... крізь баляси.... звіщуються
яскраво-зелені пужма дикого хмелю Лев. Ор. Вол. опов. 138.
- СВѢТЛООКІЙ ясноокий** (ру) ....там зустріла його ясноока богиня Атена.
Потеб. Одис. 7. – 19
- СВѢТЛООКІЙ ясноокий** (ру) Й перша промовила так ясноока богиня Ате-
на Потеб. Одис. III. – 13
- СВѢТЛО-СЪРЫЙ ясно-сивий** (ру) ....убраний Лев у полотняну одіж у і в
ясно-сиву майже білу свиту.... Україн. Л. Лісн. Пісн. 13
- СВѢТЛЫЙ ясни/й** (і я/сний) (ру) Яка ясна/ ніч! Звиног. (Крим.)
- СВѢТЛЫЙ ясний** (ру) Пекельні духи він узяв на поміч, \\
Щоб засліпити
розум ваш ясний Грінч. М. Стюарт.15.
- СВѢТЛЫЙ ясний** (ру) Поки там так моливсь ясний \\
Одиссей многотер-
пець Потеб. Одис. 7 – 2
- СВѢТЛЫЙ ясно-соняшний** (ру) І відпочивав справді, йдучи нога за ногою,
уживаючись ясно-соняшним весняним днем. Грінч. Під тих. верб. 22
- СВѢТОЗАРНЫЙ я/сно-ся/йний** (ру) Вести поважний круговий танок, тим
переплетеним колом, мов вінком, здавалося хвальним прообразом велич-
ного ясно-сяйного світоча – сонця. Ол. Пчілка. Рідн. Край. 1914. II. 15.
- СВѢТОЗАРНЫЙ ясносяйний** (ру) У життя на бенкетах бучних, \\
У гурті
молодої краси \\
Не зривав я квіток запашних \\
В ясносяйні юнацькі часи
Грінч. Писання I 359

СЕРДИТЬСЯ *сердиться сильно яритися* (ру) Я був на ринку \ І що ж: добродію: готуйсь до бою, \ Або обороняйся лагідним словом, \ Чи утікай: бо все яриться страшно Куліш. Коріолян. 89.

СИМВОЛ емблема (знак) **яса** *яса* (ру) Встає огонь святобливої готики, \ Як ватра віри, \ як стара яса, \ І по-блюзнірському піднесли в небеса \ Стрілчасті вежі – \ пальців гострих дотики. Бажан, Дорога, 35

СОЛНЕЧНИЙ **ясно-соняшний** (ру) І відпочивав справді, йдучи нога за ногою, уживаючись ясно-соняшним весняним днем. Грінч. Під тих. верб. 22

ТОЛКЪ *дать толкъ ярміс ярміс дати* (ру) У вас своє діло, у мене своє. Ви отгуг за мною торгуетесь, а там, може, мене на дворі другі дожидаються. Треба усім ярміс дати. Мир. III. 14.

ТОРГОВАТЬ НА ЯРМАРКЕ **ярмаркувати** (ру) Гуляє, ярмаркує \ Найжджій люд. У розмаїлій збруї \ По дереву помостів цокотять \ Гарячі коні. Рильськ. Марина, 132

ХЛЕБ ярь *яровые хлеба ярина ярини* (ру) За річкою, по-під кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини Коцюбинський I, 6 Харитя

ХЛѢБЪ *яровой хлѣбъ ярина* (ру) Жук такий хотів на наші ярини налетіти; а началство як прочуло про його гаспидську думку, зараз веліло громадам виходити проти його і нівечити. Кониськ. У тісної баби. II. 22.

ЧИСТЫЙ **ясний** (ру) Одвернуласть усяка ясна душа од перекуйовдженого не знать по-якому Енея Тв. П. Куліша. 6. 488.

ЧОРТЬ ? **яропуд** (ру) Ах ти ж иродів сину! – думаю собі та з злости аж дріжу. – Коли б завтра не таке свято.... Я б тобі , лихий яропуде, по одній волосинці всі коси висмикала! Кониськ. Не люби двох. II. 128

ЧУТКІЙ *сѣ чуткімъ сердцемъ ятряний на серце* (ру) Ти утворена.... не для землі; не для людей, а для небесного простору, для неба. Тим то ти така ятряна на серце та вразлива. Неч. Лев. 9. 231

ШУМ салют, **яса** *яса брязк мечей та яса* (ру) Мо вернувся князь з походу? \ Мо дружина прийшла? \ Прислухається княгиня – брязк мечей та яса, \ Та все ближче голоса: \ Ми тебе воскреснем! Тичина, Віт. 10

ШУМѢТЬ (о многих людяхъ) **яча/ти** (ру) Ви, турки, – яничари, помаленьку ячіте, мого вірного ключника не збудіте Ад.I.216. Ад.I.213. –Гр.

ШУМѢТЬ (о многих людяхъ) **яча/ти** (ру) Уже пізно, а й досі діти ячать Лебед. у. –Гр.

ШУМѢТЬ кричать **ячати** (ру) Чуєте ж, хлопці: цитьте, не ячіте! Грінч. Серед бурі 54.

- ЯЗВИТЬ** растравлять **ятрити** *ятрить йому серце* що кому (ру) Несправедливість, офірою якої він почувається, болізно ятрить йому серце, труїть життя Коцюб. тв. II, 102
- ЯНТАРНЫЙ янтарний** (ру) Під шведами забіліло \ \ Янтарнеє море Рудан. 4. 107
- ЯНТАРНЫЙ янтарний** (ру) Усім своє: кому – меди янтарні, \ \ Кому – сивуха, а кінець один. Рильськ. Марина, 100
- ЯНТАРЬ янтар** (ру) ...бачу ті столички, де розкладені коралі, янтарі, усякі сережки, перстні і бісери.... М. Вовч. Дяк. 12
- ЯНЫЧАР яничар** (ру) Бучно їде Галанбег із Відня, \ \ В коло нього двадцять яничарів, \ \ А прислуги ще й у двоє більше. Франко. Поема про білу сорочку 75
- ЯНЫЧАР яничар** (ру) І заспівали козаки: \ \ «У туркені яничари \ \ І баша на лаві. \ \ Гой чи, вороги! \ \ Ми не маєм ваги! \ \ Наша воля й слава!» Шевч. Кобз. I. 120, Гамалія
- ЯНЫЧАР яничар яничари** (ру) високий пам'ятник, поставлений на згадку розливу людської крові. Там колись бились турецькі яничари з московським військом. Коцюб. тв. II, 122
- ЯПОНЕЦ** японцы лучше нас знают, пусть научат нас, ст. 17 **японець** (ру) Нічого нам тут соромитися, коли японці краще знають, нехай навчать нас, а ми повинні вчитись у них. Ордж. Звіт ЦК РСІ 16 Зїзд ВКП(б), 27
- ЯПОНСКИЙ** Ми... настаивали... чтобы они переняли японский метод ремонта ст. 17 **японський** (ру) Ми весь час домагалися перед НКШ, щоб вони перейняли японську методику ремонту, запросили японських інженерів Ордж. Звіт ЦК РСІ 16 Зїзд ВКП(б), 27
- ЯРИТЬСЯ яритися** (ру) Я був на ринку \ \ І що ж: добродію: готуйсь до бою, \ \ Або обороняйся лагідним словом, \ \ Чи утікай: бо все яриться страшно Куліш. Коріолян. 89.
- ЯРКИЙ ярий** (ру) Тканини ті були живих ярих барв з дивно витканими або вишитими малюнками квіток Україн. Л. Старод. іст. 190
- ЯРКИЙ яскравий** (ру) На дворі смеркало. Захід жеврів. Де-де займалися зорі, зімні зорі, яскраві такі Тесл. 3 кн. жит. 52. Любов до ближ.
- ЯРКІЙ ярий** (ру) Блиснуть проти сонця ярі квіти Л.Українка. На крил. пісень. 249
- ЯРКІЙ ярий** (ру) Палай, палай, яре світло, \ \ До самого долу Федьк. Писання I. 224.
- ЯРКІЙ ярки/й** (ру) Було темно. Лиш зорі яркі \ \ Миготіли з простору Франко Мойсей. 42

- ЯРКІЙ яркий** (ру) Вечірнє місячне сяйво, ще бліде, а не ярке, смутно заглядало в вікна. Крим. Андр. Лаг. ч.1-2. 182.
- ЯРКІЙ яркий** (ру) Настає південна ніч... екзотична ніч з морем ярких зір на небі... Крим. Андр. Лаг. ч.3-4. 80.
- ЯРКІЙ яскравий** (ру) Крила голубів, що гойдалися перед образами на нитці, замінені були новими, ще більш яскравими Коцюб. *Fata morgana*. 75–76
- ЯРКІЙ яскравий** (ру) Пізніх троянд процвітання яскравее \ Осінь віщує – чи то ж і мою? Л.Українка, На крил. пісень. 270
- ЯРКІЙ яскравий** (ру) Хо сидить на росяній траві, а стара пам'ять його підсоує йому о/брази, де свіжими, яскравими фарбами малюються події духа людського. Коцюб. Хо. 79.
- ЯРКІЙ яскравий** (ру) Юрба розбила ногами грубий морський пісок, так що жовтувата курява здіймалась в повітрі і колихалась над головами в чскарих капелюшках і в чорних ціліндрах Л. Україн. I, 120 Над морем
- ЯРКІЙ ? ярий** (ру) В вінку палали кров'ю дикі рожі, \ Слова, мов квіти яриї, цвіли. Л.Українка. На крил. пісень. 248
- ЯРКО яскра/во** (ру) ...ця легенда належить до типу багатьох інших, яскраво неймовірних антиісторичних легенд.... Крим Пальм гилля III. 59
- ЯРКО-ЗЕЛЕНІЙ яро-зелений яро-зелених** (ру) в повітрі віяла прохолода, а сонце весело осміхалось до яро-зелених акацій. М. Коцюб. II, 82
- ЯРМАРКА ярмарок** (ру) ....Максим..... зібрав стільки грошей, що міг би вже собі клопоть поля купити, а до його коняку та ще де що. Він поле й купив (...), а більше нічого не купував, бо доживавсь ярмарку весняного, що бував у ближній слободі Грінч. Чуд. Д. 106. Батько та дочка
- ЯРМАРКА ярмарок** (ру) Ба ні, чула, колись співав старець з бандурою на ярмарку. Голов. Мати, 8
- ЯРМАРКА ярмарок** (ру) Великий ярмарок, то барашівникові велика робота. Франко Воа Constr. 60
- ЯРМАРКА ярмарок** (ру) Тоді з великого свого нуду почав я по ярмарках блукати... Марко Вовч. «Дяк». хрест. з літ. 19 ст., 61
- ЯРМАРКА ярмарок** (ру) Чому не приїхали у ярмарок? Марко Вовч. «Дяк». хрест. з літ. 19 ст., 61
- ЯРМАРКА** продаватъ на ярмаркахъ **ярмаркува/ти** (ру) Народ буде ярмаркувати ЗОЮР. I. 138. – Гр.
- ЯРМАРКА (ЗАКР.)** подарокъ, купленний на ярмаркѣ **ярмаркове** (ру) На самого Дмитра у Прилуці ярмарок, і Кривоніг туди.... А Домаха до його: – Привезіть же ярмаркового Кониськ. Не люби двох. II. 120.
- ЯРМАРОЧНИЙ ярмарковий** (ру) А вже ж то ніколи так, як під ярмарковий час і крадуть (коней). Кониськ. Конокрад. II. 141.

- ЯРМО ярем** (ру) Пильно дивився [внук] на яворовий, старий ярем Стефанік. Дорога. 17
- ЯРМО** иго **яρμο** у *ярмі не буде* (ру) Всф казали: «Поки світа сонця \ \ У ярмі шотландський люд не буде!» Л. Україн. III 104.
- ЯРМОРОЧНЫЙ ярмарко/вий** (ру) Зустрічає якось раз Антін дуже гарну молоденьку молодицю в ярмаркову неділю. Неч.-Лев. Укр. гумористи. 9. 82
- ЯРОВОЙ ярий** (ру) З них которі на жорнах молотив яру пшеницю Потєб. Одис. 7, 104
- ЯРОВОЙ ярий** (ру) Та гей, бики! З'оремо поле, \ \ Посієм ярес зерно. Рудан. 4. 4
- ЯРОВОЙ яровая пшеница яри/ця** (ру) Пшенице-ярице, непогодонька тобі у стозі стояти с. Зуївці на Лубенц. (?студ. перон. педт) В. Липовий
- ЯРОВОЙ яровой хлѣб ярина/** (ру) Нема дощу та й нема. Ярина показує погано, на озимину мала надія Коцюб. На віру. 237.
- ЯРОВОЙ яровой хлѣбъ ярина** (ру) Жук такий хотів на наші ярини налетіти; а началство як прочуло про його гаспидську думку, зараз веліло громадам виходити проти його і нівечити. Кониськ. У тісної баби. II. 22.
- ЯРОВОЙ ярь яровые хлеба ярина ярини** (ру) За річкою, по-під кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини Коцюбинський I, 6 Харитя
- ЯРОСТНО яросливо** (ру) Старий піп.... яросливо стукав об землю своєю патерицею.... Крим. Бейрут. опов. 310
- ЯРОСТНЫЙ ярий** (ру) Стихії з нами в згоді: \ \ Такі ж криваві, ярі, безпощадні, / Як і наш задум. Куліш. Ю. Цезарь. 23.
- ЯРОСТНЫЙ ярливий** (ру) Не слухали маму царята: хвилі ярливі далеко їх мчали Дніпр. Ч.І. Скеля 20.
- ЯРОСТЬ ярість** (ру) – Як се ви протверезились? \ \ – Чортяка п'янства зволив поступитись місцем чортяці ярости Куліш. Отелло. 67.
- ЯРЫГА яриза** (ру) А в вівторок до бідних нетяг невольників \ \ У галяру на підслухи яризу посилає. Март. Укр. Записи. 18
- ЯРЫЙ ярий ярий свид** (ру) Віддала всю любов забрати в ярий свид, \ \ Упавши на моріг, розкривши плідні чресла, \ \ На запашний землі п'ючі росу і піт.
- ЯРЬ ярина/** (ру) Нема дощу та й нема. Ярина показує погано, на озимину мала надія Коцюб. На віру.258.
- ЯРЬ яровые хлеба ярина ярини** (ру) За річкою, по-під кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини Коцюбинський I, 6 Харитя

- ЯСА** шум салют **яса** *брязк мечей та яса* (руд) Мо вернувся князь з походу? \\
Мо дружина прийшла? \\
Прислухається княгиня – брязк мечей та яса, \\
Та все ближче голоса: \\
Ми тебе воскреснем! Тичина, Віт. 10
- ЯСЕН** образ так ясен, що о походженні його говорить нечого 103 **ясний**
(ру) «Сухая ложка рот дерет» Тут образ для нас є такий ясний, що про по-
ходження його нема чого й говорити Потебня. 3 лекцій, 79
- ЯСЕНЕВЫЙ ясиновий вітер ясиновий** (ру) Вітер шумить ясиновий \\
вітер у нашій гаю. \\
Слухай. Я жалею і кров'ю \\
Серце твоє обілля. Сосюра
Твори II, 6
- ЯСЕНЬ ясен** (ру) Над нами небо яснее. \\
Остання, може, мить. \\
Шумлять
далекі ясені \\
і телефон шумить. Сосюра Поезії I, 143
- ЯСЕНЬ** (дерево) **ясен** (ру) Перед хатою стоїть старий гіллястий ясен... Ва-
сильч. Опов. 177.
- ЯСЛИ ясла** (ру) Митро коні ладнав до ясел Свидниц. Люборацькі. 76
- ЯСЛИ ясла** (ру) Тут-же треба згадати ясла, себ-то установи для виховування
дітей до 4-ох літ віку.... Касян. Азб. ком. 232.
- ЯСЛИ ясла** гуц. есла (ру) Меся побіх у стайню тай сховав у есла Етн. зб.,
26. 120. Кос. п.
- ЯСМИННЫЙ ясиновий ясиновий** (ру) Тото в городі, в ясиновім гаю \\
Пряде дівчатко тонесенькі нити Федьк.Писання I. 55
- ЯСМИНОВЫЙ ясиновий ясиновий** (руд) Тото в городі, в ясиновім гаю
\\
Пряде дівчатко тонесенькі нити Федьк.Писання I. 55
- ЯСНОГЛАЗЫЙ** сь блестящими глазами **ясноокий** (ру) Промінь, що сяє над
нами \\
будем ловити руками, \\
сестри мої яснооки!... Грінч. Писання I 309
- ЯСНООКІЙ яснозорий** (ру) В темнім саду соловейко \\
Коники в полі –
що-сили, \\
Славлючи ніч яснозору \\
Радісним співом дзвеніли Грінч.
Писання I 209
- ЯСНЫЙ ясний** (ур) Скільки сліз було гірких пролито, \\
Їх лічив тільки мі-
сяць ясний. \\
Скільки муки було пережито, – \\
Знає те мій садок затиш-
ний! Л.Укр. III, 77
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) В час гарячий полудневий \\
Виглядаю у віконце \\
Ясне
небо, ясне море, \\
Ясні хмарки, ясне сонце. Л. Україн. На крил. пісень. 67
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) ... горіло і миготіло ясним полум'ям. Панас Мирний,
Хрест. з літ. 12, ст. 91
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) Але серед селян не було ні умілих поводитирів, не було у
них якогось плану, що і як їм робити Доман. , Селян. воля, 18.
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) В гарячий ясний літній день ліс на горі сяє... Неч.Лев.
Кайд.сім. 3

- ЯСНЫЙ ясний** (ру) Він (Ленін) ходив по кімнаті і записував обточені мислі, ліпив величну мозаїку ясних і зрозумілих слів Кузьм. Турб. 68
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) Небо було ясне і синіло, як у день Неч.Лев. Чорні хмари, 18
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) О, зоре ясная моя! \\\ Ведеш мене з тюрми, з неволі, \\\ Якраз на смітничок Миколи, Шевч. Кобз. 380, Юродивий
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) Чи може масте яку яснішу путь? Україн. Л. Думи і мр. 61
- ЯСНЫЙ ясний** (ру) Як він йшов до пана, то мав дуже ясний плян. Стефаник. Дорога. 28
- ЯСНЫЙ ясний** *ясна-голосна* І розлягалась-би завжди по гаю \\\ Ясна-голосна \\\ Пісня, й розквітала-б у рідному краю \\\ Новая весна Л. Укр. І. 15
- ЯСНЫЙ ясний** *яснішої* (ур) Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання \\\ Кращої долі, яснішої, – Л.Укр. І, 11
- ЯСНЫЙ** (вѣ знач.: «понятный», «не оставляющий мѣста сомнѣніям») **ясний** (ру) Найчастіш мімі споминався покійників афоризм: «Наука і тероризм – це ж одне й те саме»; але й того афоризму суть не зовсім була для мене ясна... Крим. Еск. 175.
- ЯСНЫЙ** ясная погода **ясно/** (ру) Усе хмара, усе негода! Коли вже те ясно/ буде! Коли тепліш стане Марко Вовч. Н.О. І. 342.
- ЯСНЫЙ** светлый **ясний** (ру) Онде вони! В ясних ризах \\\ Їх лютії очі... Шевч. Кобз. І 157. «Сретик» ІІІ
- ЯСТРЕБ яструб** (ру) ... хай всі бачать твою царську величність, наче того яструба, що сягає поглядом, де йому подобається Україн. Л. Старод. іст. 110
- ЯСТРЕБЪ я/стріб** я/струб (ру) Голуб.... од ястріба ховався Рудч. Ск. ІІ. Зв. – Гр.
- ЯСТРЕБЪ я/стріб** я/струб (ру) Я/стріб і я/струб Вх. Пч. ІІ. 8 – Гр.
- ЯСТРЕБЪ я/стріб** я/струб (руд) Десть той яструб і злетів Мнж. 123 –Гр.
- ЯСТРЕБЪ ястріб** (ру) Одного молодого гусака.... забив ястріб. Франко. В поті чола. 41
- ЯСТРЕБЪ** принадлѣжашій, свойственный ястребу **я/струбів** (ру) Його широкі рукава здавались яструбовими крилами Левиц. пов. І. 251. – Гр.
- ЯСЫРЪ ясир** (ру) Тож він татар на поміч приєднав \\\ і платить їм ясиром християнським Л. Україн. ІV. 321. Боярина.
- ЯТАГАНЪ ятаган** (ру) Ой, та чи солодко їм прокидатись під січовим ятаганом! Крим. Пальм. гилля ІІІ. 2.

- ЯТЕВОЙ ятьовий** (ру) Оті ятьові закінчення збудувалися замість сподівання «ижевих» закінчень. Кримський. Критерії. 136.
- ЯТКА** рундук **ятка** (будівля з самою покрівлею) (руд) Догосподарювався! в огороді стоїть сама ятка та кривобока повітка, а в полі ні стебла с. Зуївці на Лубенц. (?ст. перон. педт) В. Липовий
- ЯХОНТОВЫЙ я/хонтовий** (ру) Це-ж на лазурову небесну баню \ \ Пустило сонце яхонтовий промінь Крим Пальм гилля III. 59
- ЯЧАТЬ** (кричать по-лебединому) **ячати ячить** (ру) О милий друже, – знов недуже, – \ \ О любий брате, – розіп’яте – \ \ Недуже серце моє, серце, мов лебідь той ячить Тичина Соняшні Кларнети, 9
- ЯЧМЕНИЩЕ** по/ле, засѣ/янное ячмене/м (закреслено) **я/шнище** а, с. (ру) Аренда... просища, пшеничнища, яшнища... Иванов, обычн. пр. Харьк., 171
- ЯЧМЕННЫЙ я/шний** а, е. (ру) Я/шна ка/ша з са/лом Клин. Стр. Укр., 65
- ЯЧМЕННЫЙ ячмі/нный** (ру) Ячміннеє зернячко Чуб. III. 250. – Гр.
- ЯЧМЕННЫЙ ячмі/нный** (ру) Ячмінний колос. Ном. № 471. – Гр.
- ЯЧМЕННЫЙ ячний ячною** (ру) Вулицею їхала, навантажена ячною соломою, підвода Шиян. Баланда 23
- ЯЧМЕННЫЙ ячний ячною** (ур) Вулицею їхала, навантажена ячною соломою, підвода Шиян. Баланда 23
- ЯЧМЕННЫЙ яшний** (ру) Опріч яшного хліба нічого немає Л. Українка. На крил. пісень. 125
- ЯЧМЕНЬ** ячмень на корню **ячмі/нь** ум. ячме/ник, ячме/ничок, ячміне/ць (ру) Торік ячмена добрі були Камен. у. – Гр.
- ЯЧМЕНЬ ячмі/нь** ум. ячме/ничок (ру) А я житечка не жала, ячменичку не в’язала Грин. III. 311. – Гр.
- ЯЧМЕНЬ ячмінь** (ру) Пашні – пшениці, ячменю, пригорщ висиплем під вікном: синиці, шпаки поназлітуються... М. Вовч. Дяк. 12
- ЯЧНЕВИК** ячник **я/шник** (хліб з ячменного борошна) (ру) Поки ти, жінка, мене яшниками будеш жучить, напечи ще вергунів с. Зуївці на Лубенц. (?ст. перон. педт) В. Липовий
- ЯЧНЕВИК** ячник хліб из ячменной муки, **ячник** (ру) А що-б же – кров свою в революцію проливав, жинзі, можна сказать, не жалів та й ходив-би обшарпаній, яшниками-б давився та по свинячому жив? Головка Бур’ян, 66
- ЯЧНИК** ячневик **я/шник** (хліб з ячменного борошна) (руд) Поки ти, жінка, мене яшниками будеш жучить, напечи ще вергунів с. Зуївці на Лубенц. (?студ. перон. педт) В. Липовий
- ЯЩЕР ящур** (ру) Ні – пекла їм, грані, джуми, \ \ Аршенику, Боже, \ \ Та ящурів молоденьких, \ \ Гадячого терла, \ \ Може би раз наситились, В останне нажерлись! Федьк. Писання I. 288

ЯЩЕРИЦА *ящірка* (ру) На дні рову, під лопухами, копицями гніздилися жаби, чорні, здорові, окаті, а на окопі а на окопі знай бігали сірі та зелені ящірки Мирн. І Як вед. – так і жив. 154

ЯЩИК (ларь) *ящик підійшов до ящика* (ру) Давид підійшов до ящика, подивився, як меле, Головка Бур'ян, 38

Словники

РУС Російсько-український академічний словник: Т. I–III / Гол. ред. акад. А. Кримський (I–II тт.), акад. С. Єфремов (III–IV тт.). – К., 1924–1933. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://r2u.org.ua/main/dicts> Т. I. (А–Ж). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич та М. Грінченкова. – Київ: Червоний шлях, 1924. – 290 с.; Т. II. (З–Н): Вип. 1. (З–К). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, М. Калинович, А. Ніковський, В. Ярошенко. – Київ: ДВУ, 1929. – 392 с.; Вип. 2. (Л–Намыкивать). Упорядники-редактори: М. Калинович і В. Ярошенко. – Харків: УРЕ, 1932. сс. 393–724.; Вип. 3. (Намыл–Няты). Упорядники-редактори: М. Калинович і В. Ярошенко. Харків: УРЕ, 1933. – сс. 725–1056; Т. III. (О–П): Вип. 1. (О–Поле). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський. – Київ: ДВУ, 1927. – 336 с.; Вип. 2. (Поле–Пячение). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський. Київ: ДВУ, 1928. – сс. 337–654.

РУС-37 Російсько-український словник [Текст] / За ред. С.І. Василевського та П.С. Мустяци. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1937. – 890 с.

Література

1. Тищенко О.М. Архівна картотека як лексико-ілюстративна база «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова. І. Лексична картотека: історія створення та репресій [Текст] / О.М. Тищенко // Українська мова. – 2016. – № 2. – С. 44–71.

2. Тищенко О.М. Архівна картотека як лексико-ілюстративна база «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова [Текст] / О.М. Тищенко // Українська мова. – 2016. – № 3.

Oksana TYSHCHENKO

Archive card: Looking for the dictionary materials of the fourth to the «Russian-ukrainian dictionary» edited by A.Y. Krymskiy and S.O. Yefremov

УДК 811.161.2'374'344

Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів Миколи Лукаша» (продовження)

ВАБИТИ/ПРИВАБИТИ

ПРИВЕРТАТИ УВАГУ ПРИСМНИМ ВИГЛЯДОМ, КРАСОЮ ТОЩО

аж очі в (на) себе брати

[Фауст:]

Ти вигравав ще на дідівських святах
І звеселяв гостей понуркуватих,
Коли між них ти за столом кружляв.
Твій штучний карб *аж очі в себе брав...*
Гете, с. 31.

Та все те меркло проти надзвичайної краси чудовного її [Люсіндиного] золотавого волосся, що пересіявало блиск коштовного каміння і світло чотирьох посвітачів, які тут горіли, *аж очі в себе брало.*

Сервантес, с. 167.

Поверх обладунку була на ньому [Рицареві Свічад] опанча чи козачина із щирого, бачиться, златоглаву, усипана геть уся блискотючими люстерками свічадками, що *аж очі на себе брали.*

Сервантес, с. 401.

брати в себе очі чим

...дерева ті не лише *очі* любим затінком *у себе брали*, а й душу благоухан-
нем своїм звеселяли.

Боккаччо, с. 373.

вабити зори

[Гомункул:]

Гарне місце. Став прозорий
В густім гаю. Купальниці вже голі
Які ж хороші! Так і *ваблять зори...*

Гете, с. 301.

вабити очі чим

[Фауст:]

Та ось в одно злились потоки,

І став постав із них широкий,
Простора і прозора гладь.
Там молоді тіла жіночі
Подвійним чаром **ваблять очі**.
Гете, с. 317.

голубити зір

[Мефістофель (*до Фауста*):]
Кругом костри веселі **зір голублять**;
Тут варять, п'ють, кричать, танцюють...
люблять...
Гете, с. 181.

ловити очі

[Фауст:]
Та що там із кутка так вабить, **ловить очі**?
Чи в пляшечці тій криється магніт?
Гете, с. 30.

наче тягом тягті до кого

Спочатку привабили його [Санчо Пансу] й принадили чавуни з м'ясивом, відки йому кортіло який добрий шмат ухопити; знов же і бордоги **наче тягом** до себе **тягли**, і пундики, що тут не на пательні росли, а по котлах здоровенних черенями слались.

Сервантес, с. 430.

принадити зір

[Улісс (*до Ахілла*):]
Тож не дивуйся, доблесний герою,
Що греки упадають за Аяксом,
Бо ворушке скоріш **принадить зір**,
Ніж нерухоме.
Шекспір, с. 389.

чарувати око чим і без додатка

[Фауст:]
На сонячній перині спочиваючи,
Жона якась ввижається божественна;
Юнона то, чи Леда, чи Гелена там
Чарує око вродою величною?
Гете, с. 425.

Чарує око пишнота,
Багатства щедрий дар,

Але душевна чистота
Сильніший має чар.
Бернс 1990, с. 150.

ХТО-НЕБУДЬ НАСОЛОДЖУЄТЬСЯ, МИЛУЄТЬСЯ ЧИМОСЬ

чарувати зір чий

[Фауст:]

Нехай же сонце ззаду зостається!
Ось водоспад все більш мій *зір чарує*.
Гете, с. 213.

ВАГАТИСЯ

ВИЯВЛЯТИ НЕРІШУЧИСТЬ У ВИЯВЛЕННІ ЧОГО-НЕБУДЬ

думати надвоє

...ся несподівана подія так мене збентежила, стривожила і збурила, що я навіть не мала зваги (чи, може, просто забула) посварити служницю за те, що вона так по-зрадецькому сховала дона Фернанда в моїй кімнаті: адже я сама тоді ще *надвоє думала*, не знала, чи то на добро вийде, чи на лихо.

Сервантес, с. 176.

стояти на роздоріжжі [роздоріжжі]

[Фауст (до Вагнера):]

Тобі одна знайома путь,
А я – *стою на роздоріжжі*...
Гете, с. 45.

ВАГІТНА

ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В СТАНІ ВАГІТНОСТІ (про жінку)

з дитиною в лоні

Збентежена сією крутою переміною, не знаючи, що буде далі з мужем, боючись нещастя і ганьби, бідолашна мадонна Берітола покинула всі свої статки-маєтки, сіла в човен *із* своїм восьмилітнім сином Джусфредом і другою *дитиною в лоні*, та й уткнула на острів Ліпарі.

Боккаччо, с. 430.

при (добрій) надії

Граф, думаючи, що засягає ласки не в дружини, а в коханої дівчини, дарував їй щодосвітку, перед тим як їти, всякі коштовності, які графиня пильно зберігала. Відчувши себе *при добрій надії*, Жілетта вирішила не турбувати більше панії такими послугами і сказала їй...

Боккаччо, с. 437.

Сподіваючись добитись од неї [сусідки] взаємности, як тільки матиме нагоду поговорити з нею безперешкодно, він [молодик] вирішив, що найкраще для сього буде покуматися з нею (а вона ходила саме *при надії*)...

Боккаччо, с. 624.

Раз якось, коли Нікколучча не було в місті, пані його, що була саме *при надії*, поїхала до свого маєтк у, куди з Болонї було миль зо три.

Боккаччо, с. 805.

ВАЖКО

ПРО НАЯВНІСТЬ ЗНЕГОД, ТРУДНОЩІВ, СТРАЖДАНЬ

діла, як мідний шеляг

[Мефістофель:]

Діла у нас, як мідний шеляг...

Глядіть, на тих стрімчастих скелях

Героям трудно припада!

Гете, с. 450.

з великою бідю

Твердо вирішив юнак поїхати до Болонї, щоб на неї подивитись, а коли б вона йому сподобалась, то й на довший час там лишитись. От сказав він батькові, що хоче поїхати до Гробу Господнього, і з *великою бідю* дістав у його на те дозвіл.

Боккаччо, с. 642.

лєгше знайти голку в стогу сіна

Людина – складна штука. Розладиться в неї щось усередині, то так спроста не налагодиш – *легше знайти голку в стогу сіна*.

Стіль, с. 67.

ліха прикупівши

В не дуже давні часи один бідний неаполітанець узяв собі за жінку хорошу та вродливу дівку на ймення Перонелла та й жив з нею, *ліха прикупивши*: сам ходив по людях мулярувати, а вона дома пряжу прядла.

Боккаччо, с. 621.

Молоді робітники час від часу уступають Жеженові свою чергу, дають йому попрацювати який день сигнальником. Отак він і живе, **лиха прикупивши**.

Стіль, с. 17.

не з мёдом кому і без додатка

– Знаєте [Ноелю,] це приютський хлопець [Поль], а приютські завжди якісь не такі, як інші. До того й живеться нам **не з медом**.

Стіль, с. 122.

– Не плач, Фітю, заспокойся! Ти, мабуть, багато настраждався. Мені теж було **не з медом**, але я переміг і врятувався!

Слин Пелин, с. 83.

Найтяжче було попервах, поки звикаєш [до казарменого побуту]. Що й казати, жилось **не з медом!**

Стіль, с. 259.

не мед

[Мефістофель (до Учня):]

За це я вас не винувачу:

Наука права – то **не мед**.

Гете, с. 77.

[Троїл (до Енея):]

Ходім уже. Прощай, мій чемний грече.

Прощай, невірна... Ну, а Діомед

Хай бережеться – жде його **не мед**.

Шекспір, с. 422.

у поті чола́

Хто ж буде заперечувати, що бідний чоловік чи вбога жінка, які **в поті чола** хліб собі добувати мусять, більшої варті догани, коли в любові незаконні вкинуться, аніж багата дама, якій нема чого робити і в якої є все, чого душа бажає?

Боккаччо, с. 335.

ХТО-НЕБУДЬ МАЄ ДУЖЕ СУМНИЙ, ГНІТЮЧИЙ НАСТРІЙ

леле мені

Леле мені, бачу вже добре, що нелюба я тобі! Подумай лишень: ти ж бо в домі у сестри, якої досі зроду не бачив і до якої мав би зайти одразу по приїзді до нашого міста.

Боккаччо, с. 298.

наболіло на душі

– Молодець [Гітtone]! Справжню промову вчистив!

– Видно, **наболіло на душі!** – додає Робер.

Стіль, с. 76.

сёрце боліть *кому і без додатка*

Хоть і **боліло** ж йому [братові] **сёрце**, отаке узнавши, проте добрий розум у голові держав: ані з місця не ворухнувся, ані словом не озвався, тільки цілу ніч не спав, про ту справу так і сяк міркуючи. Уранці ж розказав усе братам, як він присочив уночі Лоренца й Ізабетту...

Боккаччо, с. 268.

– Коханий мій Лотаріо, так **болить** мені **сёрце**, так скімлить, от-от розіветься, – аж дивно, що досі з грудей не вискочило.

Сервантес, с. 223.

[перший демагог:]

Хоч **сёрце** і **болить**, скажу всю правду,

Бо я тебе, народі можновладний,

І славлю, й ставлю вище за вождя.

Мадач, с. 56.

тяжко на душі *кому і без додатка*

Як дізнався отець настоятель, що дама його ошукала, то так йому **тяжко на душі** стало, що Господи, а тут іще ся ганьба й неслава!

Боккаччо, с. 690.

Я так оплакувала його смерть, що й досі ще **на душі тяжко**, бо хоч перед його од'їздом я ставилась до нього суворо і погордливо, та ні довга розлука з ним, ані смерть його несподівана не змогли вирвати його з мого сёрця.

Боккаччо, с. 411.

**КОМУ-НЕБУДЬ ДУЖЕ ВАЖКО ЖИТИ,
ХТО-НЕБУДЬ НЕ МАЄ ЗМОГИ ТЕРПІТИ, ВИТРИМАТИ ЩОСЬ**

нема́ життя́

– Правда, є такі бараки,.. які ще так-сяк держаться, не течуть. А от у мене – зовсім біда, просто **життя нема**.

Стіль, с. 185–186.

нема́ (нема́є) прб́сві́тку *у кого, кому і без додатка*

Вони [залізничники] теж чимало клопоту завдають американцям. Тепер у янкі **прб́сві́тку нема**.

Стіль, с. 402.

– Нашим там [у В'єтнамі] **просвітку не було**. Тільки було виткнешся куди на хвилину, так кулі дз-з-з... дз-з-з...

Стіль, с. 184.

Усім старим у селищі тепер не життя, а мука. І що далі, то все гіршає...

Просвітку немає...

Стіль, с. 16.

не стає/не ставало терпцю кому і без додатка

[Гомункул (до *Мефістофеля*):]

Гай, став, краса, дівчата голі

Йому [Фаустові] ввижались в віщій сні,

І він би вжився в цій неволі,

Де **не стає терпцю** й мені?

Ходім відціль!

Гете, с. 302.

Терпіла бідна [жінка] ту лиху недолю, та й **терпцю** вже **не ставало**: адже вини за собою не знала вона жадної.

Боккаччо, с. 633.

плечі не знесуть чий що

За сей час зважив я добре ті тяготи та обов'язки, що несе з собою урядкування, і побачив, що мої **плечі** їх **не знесуть**: то не на мою спину ноша, не до мого сагайдака стріли...

Сервантес, с. 590.

ВЕСЕЛИТИ

ВИКЛИКАТИ ВЕСЕЛИЙ НАСТРІЙ У КОГОСЬ

звеселіти душу чим

Посеред саду ... була поляна, встелена дрібною ярозеленою, аж ніби чорною, муравою, розцвічена безлічно ріжних квітів, обсаджена кругом помаранчевими та цитриновими деревами ... дерева ті не лише очі любим зацікавлено себе брали, а й **душу** благоуханням своїм **звеселяли**.

Боккаччо, с. 373.

звеселіти серце

Ту втіху несказанно чарівничу,

Коли захочу, завше можу мати,

Вона приходить, як її покличу,

Сп'яняти душу, *серце звеселяти...*

Боккаччо, с. 266.

розвеселіти серце кому

– Покажи мерщій оте краше та дорожче, дружино моя, хай я собі хоч *серце розвеселю*, а то воно геть стужилося...

Сервантес, с. 330.

ВИБАЧЕННЯ (ФОРМИ ВИБАЧЕННЯ)

даруй на слові

– Ну що ж, Санчо,– промовив Дон Кіхот,– *даруй* мені *на* цім *слові*, але скажу тобі, що дурень єси, та й годі!

Сервантес, с. 243.

не в гнів кому

Та воно й не дивина: як ми те щодня бачимо, од вогню по природі своїй швидче займаються речі легкі й м'які, аніж важкі й тверді, а ми, *не у гнів* мужчинам, таки тендітніші за них і вразливіші.

Боккаччо, с. 472 – 473.

Через те, *не у гнів* вам, такою любов'ю, про яку ви кажете, я зроду вас не полюблю і не хочу, щоб ви мене так любили.

Боккаччо, с. 687.

[Октавіо (до Діани):]

Тільки ж, пані, *не у гнів*:

ви самі тому виною,
що не маєте спокою;
женете всіх женихів
ви, уперта гордівниця,
чи здіймаєте на сміх
і примушуєте їх
удаватися в дурниці.

Лопе де Вега, с. 167.

не в гнів будь сказано кому

Росинант хоч ізроду був плохута, як почув волю, зараз почав бити землю копитами, бо курбетів, *не в гнів* йому *будь сказано*, мабуть, не вмів.

Сервантес, с. 113–114.

не в гнів кажучи кому

...*не у гнів* вашим милостям *кажучи*, грав той юнак на гітарі так, що струни на ній говорили...

Сервантес, с. 514.

ВИБУХАТИ

РОЗЛІТАТИСЯ НА ЧАСТИНИ ВІД ВИБУХУ

вілетіти в повітря

Кому ж приємно жити у такому місці, де того й дивись *вилетиш у повітря*.

Стіль, с. 230.

полетіти в повітря

Що як вони [американці] там влаштують склад бомб? Ми тоді перші *полетимо в повітря*, аж зашумить!

Стіль, с. 192.

ВИГАНЯТИ/ВИГНАТИ

ЗМУШУВАТИ КОГО-НЕБУДЬ ІТИ ГЕТЬ, ЗАЛИШАТИ МІСЦЕ, МІСЦЕ-ВІСТЬ ТОЩО

вігнати втришійя *кого і без додатка*

– А за коньяк, каже [Дюпюї], спасибі вам, понесіть його комусь іншому!

Та й *вігнав* попа *втришия*.

Стіль, с. 172.

– Я тобі відповів вже на троє питань,

Та дурний все одно не мудрішає

Ти з дурницями, хлопче, від мене відстань,

Вимітайся, бо *вижену втришия*!

Керролл 1990, с. 216.

вікинути на вулицю *кого*

Панове, ся жінка і єсть отой щирий і вірний слуга, що я допіру питався в вас про нього; її родичі, котрим вона була, певне, не дорога, *викинули її на вулицю*, як річ негодящу й непотрібну, а я підняв її і, доклавши всіх зусиль і старань, вирвав її з обіймів смерти.

Боккаччо, с. 809.

гнати в три вірви *кого*

[Фрош (*до Зібеля*):]

Отак! Кому ж не в лад,

того в *три вирви гнать*!

Ой тара-ляра-ля!

Гете, с. 82.

гнати в три ший [утришия] *кого*

[Діана:]

Буду змушена прогнати
я із дому винуватця.

[Октавіо:]

Те ж казав вам завше й я:
треба гнати **в три шия**,
хто не вмів шануватися.

Лопе де Вега, с. 167.

гоніти в шійю

Хто вас [Леоне] **у шійю гонить**? Гуляти, так гуляти. Ось ходімо до Бріду,
побачите, який у нього собака!

Флобер, с. 260.

повикидати на вулицю *кого*

Хазяїн мало не луснув зі злості! Кричав, що всіх до одного **повикидає на вулицю**.

Стіль, с. 178.

показати поріг *кому*

[Фауст:]

Хоч мені з кімнати
Прийдеться тікати,
Хоч гостю **покажу поріг**:
Біжи туди, звідкіль прибіг!

Гете, с. 50.

прогнати втришия *кого*

Докерів узяло зло. А чиновники тільки глип-глип один на одного,— чи не час, мовляв, відступити на задалегідь підготовані позиції, бо ще трохи, і їх **проженуть** звідсіля **втришия**.

Стіль, с. 25.

ВИГІДНО

ЗРУЧНО, НА КОРИСТЬ КОМУ-НЕБУДЬ

на руку *кому*

Добатові се було **на руку**, він радо взяв ключа і одпустив ченця, бажаючи докладно довідатися про його провину і думаючи, що той не має на нього ніякої призри.

Боккаччо, с. 249.

– Якби знала я, сестричко, що можу тобі довіритись, я б тобі щось таке сказала, що вже не раз мені на думку спадало, тай тобі, може, було б **на руку**:

Боккаччо, с. 377.

[Цісар (до Головнокомандувача):]

Цей самозванець [імператор] **на руку** мені,

Свій сан тепер ціную я вдвійні.

Гете, с. 439.

на рúку ковiнька кому

Тобі воно якраз **на руку ковiнька**, на суходолі все-таки веселіше. Та годі поки що про се, поглянь лишень, чи нема там у тебе в торбі чого попоїсти...

Сервантес, с. 61.

ВИДУЖАТИ

ВІДНОВИТИ СВОЇ СИЛИ ПІСЛЯ ХВОРОБИ

сп'ястiся на нóги

Звичайно, не скоро вона [Жосліна] зможе працювати, вона ще вся бліда-бліда, аж світиться, але добре, що хоч **на ноги сп'ялася...**

Стіль, с. 360.

прийтi до здоров'я [здоров'я]

Король уподобав хорошу бранку непомалу, та, будши на той час трохи нездужалим, велів одвезти її до пишного палацу в своєму парку, що прозивався Куба, і доглядати там, поки він не **прийде до здоров'я**; як же велів, так і сталося.

Боккаччо, с. 545.

ВИКРИТИ

УСТАНОВИТИ ПРИЧЕТНІСТЬ КОГО-НЕБУДЬ ДО ЗЛОЧИННИХ ДІЙ

вiвести на чiсту вóду кого

Коли чернець пійшов, абат почав гадати, як йому краще вчинити: чи одімкнути келію при всьому чернецтві і **вивести** провинника **на чисту воду**, щоб ніхто не ремствував, як він його вкарає, чи, може, розпитатися спочатку в дівчини, як було діло.

Боккаччо, с. 249.

Ранок був прохолодний, таким же заповідався й день, коли Дон Кіхот виїхав із заїзду, розпитавши попередю, яким шляхом краще трапити до Барселони, минаючи Сарагосу – так йому хотілося **вивести на чисту воду** того новітнього дієписця, що, казали, вельми його знеславив.

Сервантес, с. 609.

застати на гарячому вчінку *кого*

Та потім черниці порадилися і вирішили влаштувати так, щоб абатиса змогла **застати** провинницю **на гарячому вчінку** – тоді вже годі їй одмагатись.

Боккаччо, с. 754.

застукати на гарячому *кого*

Отак **застукали** мене **на гарячому**, не треба було й на муки брати, справу розсудили хутко...

Сервантес, с. 125.

зловіти на брехні *кого*

Більше Ансельмо нічого не сказав, але й цих слів було досить, щоб присоромити й збентежити Лотарія. Тут уже йшлося про його власну честь – адже його **на брехні зловлено!**

Сервантес, с. 215.

спіймати на гарячому *кого*

Бачить жінка, що **спіймали** її **на гарячому**, і слова на виправданне не промовила, а мерщій із-за столу та й майнула хто-зна куди.

Боккаччо, с. 569.

упіймати на гарячому *кого*

Разом з іншими черницями, які з великого бажання **впіймати** Ізабетту **на гарячому** не звертали уваги, що в паніматки на голові, вона підбігла до келії молодой черниці, і вони всі гуртом виважили двері.

Боккаччо, с. 755.

ВИКРИТИСЯ

СТАТИ ВІДОМИМ

війти на люди

Найбільше я тією думкою гризуся, що то з мого недбалства зродилися в душі твоїй ті неподобні мрії, тим-то й вирішила я скарати себе власною рукою, бо як катом мені буде хтось інший, провинна моя, боюся, може **на люди вийти**.

Сервантес, с. 227.

війти навёрх

Ваше добродійство, кожному чоловікові годиться проте дбати, щоб правда *наверх вийшла*, а найпаче тому, хто обіймає таку посаду, як ви, слід про те пильнувати, щоб люде безневинні не несли кари за справжніх злочинців.

Боккаччо, с. 418.

війти наяв

– А як же мені, серденько, тута лишатися? Скоро гріх наш *наяв вийде*; тебе ж то помилують, а мені доведеться і за себе, й за тебе покутувати.

Боккаччо, с. 552.

Згодом та справа *вийшла наяв* і всі глузували з обдуреного нікчемника, а єпископ, як чоловік розумний, вдавав, що нічого того не знає.

Боккаччо, с. 586.

Монна Сізмонда прокинулась у ту мить, як Аррігуччо одмикав двері; побачивши, що поворозку з пальця обрізано, вона зразу догадалась, що хитрощі її *наяв вийшли*.

Боккаччо, с. 649.

війти на яв

Побоявшись, що як він сього не зробить, то його провинність швидко *вийде на яв*, Салабаєтто вирішив тікати: мав їхати до Пізи, а натомість сів на корабель і поплив до Неаполю.

Боккаччо, с. 739.

ВИКРУТИТИСЯ

ВИЙТИ ЗІ СКРУТНОГО СТАНОВИЩА, ВИГАДУЧИ ЩО-НЕБУДЬ

війти з халéпи як

Нехай ваші вельможності дозволять мені з ласки своєї розмовитися трохи з сим рицарем, аби могла я добром *вийти з халепи*, що натворив нам зухвалий і злодумний мугир.

Сервантес, с. 575.

вібрехатися з халéпи з якої

Моє чесне ім'я, що скрізь було славне, вкриється ганьбою; якби й надумала я, як із сієї *халепи вибрехатись*, то той вражий бакаляр, що всі мої справи знає, виведе на чисту воду.

Боккаччо, с. 707.

війти сұхим з болóта

Певно, що краще було б,— але тоді я не помстилась би за кривду мою ані за честь мого мужа, адже той баламут **вийшов** би **сухим** і чистеньким з **болота**, в яке завели його гріховні помисли.

Сервантес, с. 225.

вікрутитися з халéпи з якої і без додатка

А вона [жінка] завдяки своїй кмітливості не тільки з тої **халепи викрутилась**, а ще й забезпечила собі можливість і далі робити все по своїй волі, не боючися чоловіка.

Боккаччо, с. 653.

Джаннелло пильно прислухався до тої розмови, щоб знати, чого йому бо-
ятися і як **із халепи викрутитись**...

Боккаччо, с. 623.

віплутатися з халéпи з якої

Зате пан Шевро подивився на нього [Роже] якось чудно, ніби раптом його
проїняла думка — як **виплутатися з цієї халепи**.

Стіль, с. 312.

віскочити з напáсті з якої

Скажіть же мені, пане, дай Боже вам **із цієї напáсті вискочити** і впасти
неждано-негадано в обійми моєї Дульсінеї...

Сервантес, с. 313.

віскочити з халéпи з якої

Незабаром Лотарію пішов до себе додому, і на душі йому було якось мар-
кiтно: Ансельмо то тепер задоволений, але що йому робити, як **із цієї халепи
вискочити?**

Сервантес, с. 213.

ВИЛКУВАТИ

ЗРОБИТИ КОГО-НЕБУДЬ ЗДОРОВИМ

звесті на но́ги кого

...щоб його [Дон Кіхота] так-сяк **на ноги звести**, мусила я самих яець
шість сотень збавити, те знає Пан Біг і добрі люди...

Сервантес, с. 367.

постáвити на но́ги кого

Якось сер Чаппеллетто занедужав; брати негайно викликали лікарів і
найняли людей, щоб за їм гляділи, все робили, щоб **поставити** його **на ноги**.

Боккаччо, с. 234.

Злізайте з Богом, добродію, запевняю вас, що і без тої Дурганди вас **на
ноги поставимо**.

Сервантес, с. 42.

ВИПЕРЕДЖАТИ/ВИПЕРЕДИТИ

ДОСЯГАТИ КРАЩИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОРІВНЯНО З КИМ-НЕБУДЬ

зоставляти поза́д себе *кого*

...і здається мені, що то вони [цилюрник та парох] із заздрощів вас отак-о запакували, бо ви подвигами своїми славутніми далеко їх **позад себе зоставляєте**.

Сервантес, с. 312.

зоста́вити поза́ду

[Улісс (*до Ахілла*):]

У славолюбства тисяча синів,
Всі рвуться уперед, і, як схибнешся,
Когось пропустиш, всі на тебе ринуть
Могутнім валом, і заллють, затруть,
Зоставивши позаду...

Шекспір, с. 388.

Доротея, дівчина дотепна і бистроумна, знала вже, що Дон Кіхот із глузду скрутився, і бачила, що всі, окрім Санча Панси, роблять собі сміх із нього, то й сама вирішила **позаду не лишатись** і звернулась до розгніваного Дон Кіхота з такими словами...

Сервантес, с. 187.

лиши́ти поза́ду *кого*

Той, хто **лишив позаду** Бельянісів,
Той, хто блукав верхом на Росинанті,
Тут опочив у праотецькім лоні.
Сервантес, с. 331.

ВИПРОБОВУВАТИ

ПЕРЕВІРЯТИ ПРИДАТНІСТЬ ДО ВИКОРИСТАННЯ, ЗДАТНІСТЬ ДО ПЕВНИХ ДІЙ

бра́ти на про́бу *що*

А досвідчитись цього я можу лише взявши її чесноту на спиток, як ото злого вогнем **на пробу беруть**, бо я собі вважаю, друже мій єдиний, що цнота жіноча тоді тільки по-справжньому виявляється, як хто її на гріх підкушує...

Сервантес, с. 207.

бра́ти/узя́ти на спі́ток *що*

То чи подоба ж довготерпіння Господнє отак-о на **спиток брати**, устряючи в таке ледаче діло, що з нього тільки чудом можна порятуватись?

Сервантес, с. 109.

А досвідчитись цього я можу лише **взявши** її чесноту **на спиток**, як ото золото вогнем на пробу беруть, бо я собі вважаю, друже мій єдиний, що цнота жіноча тоді тільки по-справжньому виявляється, як хто її на гріх підкушує...

Сервантес, с. 207.

перевести випробу яку

Ти [,Лотаріо,] повинен погодитись на се хоч би тому, що я твердо наважився **перевести** таку **випробу**, а ти, ревно дбаючи про честь мою, не попустиш, щоб я наражав її на небезпеку, виявляючи мій шалений задум комусь чужому.

Сервантес, с. 213.

поставити на пробу що

Відлюдник, бажаючи **поставити на пробу** свою твердість, не одіслав її [дівчину], як інші, а лишив із собою в своїй келії.

Боккаччо, с. 440.

– Егісіппе, якби була на те воля богів, волів би я вмерти, аніж отак жити, як подумаю, що доля **поставила на пробу** мою чесноту і я, на превеликий мій сором, тої проби не видержав.

Боккаччо, с. 830.

Минуло чимало років по тому, як народилась дівчинка, і Гвальтьєрі вирішив востаннє **поставити на пробу** жінчину терпеливість.

Боккаччо, с. 862.

учинити випробу

– Що мені, Бернабо, по твоїй крові, як я виграю? Коли вже ти хочеш таку **випробу учинити**, то постав проти моєї тисячі своїх п'ять тисяч золотих (бо голова твоя, либонь, вартнійша)...

Боккаччо, с. 349.

ВИСНАЖЕННЯ

УТРАТА СИЛИ ЧЕРЕЗ УТОМУ

до (півної) знемоги

Та дивлячись на неї і вітаючи її, не важся торкатися устами ланит її, бо я запалаю ревнющами дужче, ніж ти колись палав до вітронової гордівниці, що за нею вганявся еси **до знемоги** чи то по долинах Фессалійських, чи

то по берегах Пеняє,— не пам'ятаю вже гаразд, якими світами ти гасав тоді, закоханий і ревнивий...

Сервантес, с. 283.

Розвіялась туча – вже сонце, як жар,

Мандрівця пече **до знемоги**,

Замлілі не слухають ноги.

Шиллер, с. 147.

Одного вечора Емма навіть не повернулася в Йонвіль. Шарль був як не при собі, а Берточка не хотіла лягати спати без мами і ридала **до повної знемоги**.

Флобер, с. 255.

до упаду (впаду)

Усе товариство реготалось **до упаду**, почувши слова, з якими звертався Каландріно до своєї жінки; та вже Філострат замовк, і з наказу королеви почала говорити Неїфіла...

Боккаччо, с. 760.

– Пам'ятаєш [„Леоне“]? Верхи каталися, а ввечері **до упаду** танцювали... Та ще бургундського як випили, то мене аж ледве ноги носили.

Стіль, с. 16.

Адом, гадом, в лад, без ладу –

Всі танцюють **до упаду**,

До упаду,

До упаду!

Тувім, с. 52.

...а грамоти я не дуже,— признався Санчо,— азбуки не втну: ну а щоб гаразд управляти, досить із мене того хреста, що над граматкою. А зброю яку дадуть, тею і орудуватиму **до впаду**, а там дійся Божа воля.

Сервантес, с. 528.

ВИСНАЖУВАТИ/ВИСНАЖУВАТИ

ПОЗБАВЛЯТИ СИЛИ, ПРИЗВОДИТИ ДО ВЕЛИКОГО ВИСНАЖЕННЯ

брати соки з чого

[Менго:]

...та відомо, що стихії

в вічнім розбраті живуть

і незгідливі **беруть**

соки з них тіла людській –
жовч і флегму, млюсть і кров...

Лопе де Вега, с. 39.

звал*ити з ніг кого

Дитино моя, отеє така, виходить, хвороба з *ніг* тебе *звалила*? Не журись, скоро будеш здоровий, я вже за те потурбуюся.

Боккаччо, с. 341.

ВИСОКИЙ

ЗРІСТ ЯКОГО БІЛЬШИЙ ВІД ЗВИЧАЙНОЇ ЛЮДИНИ

стелю б головою пробів

Отож я й кажу, паночку, що якби я міг змалювати її уроду, її поставу, то було б чудо, не картина! Та, бачите, не можу – вона вдалася скрючена, скорчена, коліна до рота звело; а уявіть собі, щоб розпросталася – *стелю б головою пробила*, до кривлі дістала!

Сервантес, с. 551.

як тополя

– А скільки ж років тій панянці, що на грапиню рихтується? – спитав Лісовий джура.

– Та п'ятнадцятка вже, чи, може, рік туди – рік сюди, – відповів Санчо. – А висока, *як тополя*, та свіженька, як ранок майовий, та дужа, як бендюжник.

Сервантес, с. 394.

ВИСОКО

ПРО ВЕЛИКУ ВІДСТАНЬ ЗНИЗУ ДОГОРИ

аж до хмар

[Улісс (*до Нестора*):]

Це Ахіллу,

Що дуже любить славу і хвалу,

Хай буде шпичка в ніс: нехай опустить

Він гребеня, що *аж до хмар* задер.

Шекспір, с. 355.

над хмари

Та хоч піднеслись високо *над хмари*

Оті мої прославлені удачі,—
Тобі я заздрю, славний Дон Кіхоте!
Сервантес, с. 16.

Tetyana Tymbalyuk-Skopnenko
Materials to the “ Dictionary of phraseological synonyms of Mykola Lukash”
(continued publication)

УДК 811.161.2'374'344

РЕТРОСПЕКТИВА

Робоча інструкція до виписування матеріалів для лексичної картотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР*

Завдання лексичної картотеки Інституту мовознавства визначаються теоретичними і практичними потребами громадсько-політичного та культурно-освітнього життя республіки. Картотека має дати відповідь на кожне питання, пов'язане з тим чи іншим словом, що вживається в будь-якому стилі сучасної літературної мови українського народу.

Наявна в Інституті картотека наближається до того рівня, який відбивати-ме в основному лексичний фонд національної мови. Надалі необхідно, щоб вона поповнювалася новими, відсутніми в ній словами, а також їх значеннями і формами, особливо термінами з спеціальної та професійно-виробничої літератури, якомога ширшим колом семантичних різновидів уже наявних у картотеці слів, а також ідіоматичними зворотами, стійкими словосполученнями, які слабо представлені в її складі. З цією метою рекомендується як вибіркоче, так і суцільне розписування художньої літератури, і тільки вибіркоче розписування – галузевої.

Від розписувачів вимагається уміння знайти потрібне для картотеки слово і виписати його в такому контексті, який би виразно розкрив його значення, обізнаність з народними фразеологічними зворотами української мови (різних типів – загальноновживаними, професійними, термінологічними, тощо), щоб не пропускати їх при розписуванні літератури різних жанрів і стилів.

В Інструкції майже всі положення ілюструються прикладами, які подаються тільки як зразки для виписування подібних випадків.

---

* До друку за рукописом 1961 року (нз/150 №35002) з архіву картотеки відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України підготували О.М. Тищенко та А. І. Ребриня (відтворено за правописом оригіналу; розрядку замінено на курсив).

І. ДОБІР СЛІВ ПРИ РОЗПИСУВАННІ ТЕКСТІВ

При суцільному розписуванні виписується кожне слово з одним значенням по одному разу. Якщо ж при повторному вживанні ширший контекст краще розкриває значення загальнозжованих **іменника, прикметника**, дієслова тощо *озеро, вікно, дорога, синій, голубий, пішов, сказав* і т. д., ніж у раніше виписаному випадку, то необхідно давати повторну картку.

ПРИ ВИБІРКОВОМУ РОЗПИСУВАННІ

1. Виписуються всі як рідко зжовані, так і поширені у мові, але відсутні в картотеці слова (*нанесення, золотошукач, ліміт* і багато под.), а також слова, значення яких виразно розкриваються тільки в контексті. Напр.: у великій кімнаті на довгих *лавах* сиділи бригадири і рільничі. Слово *лава* в даному реченні має пряме, предметне значення, і його не треба виписувати більше одного разу. Але кожне з нижченаведених речень зі словом *лава* виписати обов'язково треба. Напр.: 1) В *лавах* бійців на фронті сотні і тисячі майбутніх поетів.. 2) ... зелений комиш стоїть нерухомою *лавою*. 3) З вікна видно Везувій. Увечері на вершкун горять вогнем два потоки *лави*. 4) Водяна *лава* перевалюється через бетонний водозлив відбудованої греблі. 5) У Підмосковному і східних басейнах країни на роботу за графіком циклічості вже переведені 600 *лав*.

2. Виписуються по одному разу *префіксальні* та *суфіксальні* іменники типу – *розсуд, присмак, виріст, обприскувач, зажура, щастячко* і под.

3. Виписуються іменники дієслівного походження на -ння, -ття, (*відмотування, відпаювання, зняття і заняття* та под.), а також іменники на -ість, -ство.

4. Виписуються по одному разу: а) *короткі форми прикметників ясен, повен, ладен, певен*. Наприклад, у реченні: Та світи ж ти їм в дорозі, *ясен* місяць угорі – у функції означення виступає слово *ясен*, а в реченні –

Він рад серед бою

Лягти головою,

Аби не втерять

Корогви – у функції присудка виступає слово *рад*.

б) *Нестягненні форми прикметників і дієприкметників*

зеленеє поле, *твердая* криця

Радуйся, ниво *неполитая*.

Радуйся, земле, *не повитая*

Квітчастим злаком.

На них (Варвару і Юстину) насувались *чорнії* буки, повіті в жалобу тіней, син тумани з дна урвищ;

в) *присвійні прикметники (батьків, материн, братів, сестрин)*;

г) *субстантивовані прикметники (старий, ланкова, вартовий, лісничий, шампанське, молодий, молода)*;

д) *активні дієприкметники (спрямовуючий, організовуючий, крокуючий екскаватор, виконуючий обов'язки, нев'януча слава та под.)*;

е) *прикметники дієприкметникового походження (роботящий, трудящий, говорящий, живущий, невмирущий)*.

5. При вписуванні займенників особливу увагу слід звернути на випадки їх стилістичного вживання, а також на випадки вживання особових займенників у формі середнього роду однини в ролі логічно фіктивних підметів. Наприклад,

а) стилістичне вживання:

1. І синові за три копи

Жупанок купила,

Щоб і *воно*, удовине,

До школи ходило.

2. Він завжди висуває на перший план своє я.

3. Як ми себе почуваємо? – при фамільярно-жартівливому звертанні до когось, замість стилістично-нейтрального – як *ти* (Ви) себе почува(сте)єш?

б) вживання в ролі логічно фіктивних підметів:

1. *Воно*, мабуть, жінко, в нас у хижці й горілка є... Ми так давно бачились з Чіпкою, що годилось би й випити.

2. А ти, задуманий, казав (Тобілевич): «*Воно* дивитись, може, й гарно, та задля діла цього мало».

3. І що то *воно* за мати, коли йде на сина жалітися, – піддає Лушня огню Чіпці.

Стилістично нейтральні випадки використання особових та присвійних займенників не підлягають вписуванню.

б. З числівників вписуються:

а) *кількісні*: усі випадки паралельних форм їх зв'язку з іменниками, а також з іменниками в сполученні з прикметниками, напр., *дві літі, три літі, три дня, два люди* поряд з – *три літа, три дні, два товариші; три дрібних речі, три довгих шовкових стрічки, два непоказних пароплави* – при більш поширеній формі (особливо з числівником *два*) – *дві веселі жінки, два бродячі возники, два орлячі крила, два червоні стовпи, три довгі роки, три чорні голови* і багато подібних.

б) *Збірні типу двоє, троє, п'ятеро, семеро, двойко, двійко, трійко* і под., які виступають як окремо, так і в сполученні з іменниками;

в) *рідко вживані форми дробових числівників типу півтретя, півп'ята, півчвартаста* і под.;

г) всі незвичайні форми форми складених числівників, напр.: *сорок і чотири, двадцять і один* і т. д., поряд із звичайними *сорок чотири, двадцять один* і т. д.

7. Часто вживані *сполучники* і, а, але, бо та под. виписуються по одному разу в кожному значенні. Наприклад, сполучник «і (й)» може вживатися з такими значеннями:

а) *єднальним* –

Порадила мати сина

В зеленій діброві,

Дала йому карі очі

І чорнії брови.

б) *приєднувальним* –

Загуркотів, одлітаючи назад, залізний міст, і з-під синього неба вирізьбилися строгі контури суперфосфатного заводу:

в) *приєднувально-протиставним* –

на столі лежав рукопис, і я не помітив його.

г) *наслідково-висновковим* –

Вже з полудня хвиля почала спадати, і Алі взявся до роботи. Відgrimіла війна, і доменник повернувся на свій завод і ін.

Цими прикладами не вичерпуються значення сполучника «і», але їх досить для того, щоб на підставі їх уявити собі різноманітність семантичних відтінків як цього, так і інших сполучників і зумовлену цим необхідність особливо уважно виписувати їх.

Підлягають виписуванню по одному разу сполучники сурядності (і, а, та, але тощо) в кожній відмінній конструкції окремо. Напр., «і» єднальне перед останнім членом речення; перед усіма однорідними, крім першого; між парами; між неоднорідними членами речення; між різними частинами мови; між реченнями – сурядними, супідрядними.

Виписуються всі випадки рідких значень і відтінків (напр.: «а» єднальне, «та» перед початком однорідних членів речення тощо).

8. Підлягають оноразовому виписуванню *вигуки* (*буль-буль, гуп, скрип, рип* і подібні).

9. Рекомендується виписувати по одному разу тільки ті діалектні слова, які більш-менш поширені в українській мові (*запомога, вистаратись*,

минушість, заповічна знаємність, на разі, всьо, покіль, боржій, ниньки, ходе, робе, читаєсь, штири, чотири, осьмий, дванайцять і под.), а також усі випадки вживання паралельних форм (у лісу – у лісі, на коні – на коневі, відмовити – одмовити, читає – чита, завжди – завше, слізьми – сльозами, бійся – бійсь, працювати – працювать, імла – мла, іржа – ржа, осокір – сокір та слова типу до 'дної, мо (може), тра (треба).

10. Виписуються всі випадки, що свідчать про *особливості керування* в українській мові (напр.: *пішла по лікаря і пішла за лікарем; дбати про когось і дбати за когось; поїхати у місто і поїхати до міста; пробачити (когось і кому)* та под.

11. Виписуються більш усталені *випадки образного вживання слова* (напр.: *лютий вітер, лютий мороз, люте горе; мертва тиша, мертва петля, лихе слово, масляний голос, масний погляд, мертве обличчя, мертвий спокій.*

12. Виписуються всі *фразеологічні звороти народного, літературного чи якогось іншого походження* (*байдики бити; носити камінь за пазухою; на вус мотати; оббивати пороги; обтрусити порох з своїх ніг; раз і назавжди; оглядатися на задні колеса; з вогнем гратися; одержати гарбуза; краще менше, та краще; сміливого і куля боїться; олімпійський спокій; зганяти оскому; під гарячу руку; остання в попа жінка; вавилонське стовпотворіння); ото яка цяця; загнати на слизьке; загадала баба діверя; майстер на всі руки; звести нанівець; зводити кінці з кінцями; молодого кров гріє; і слід пропав; і пальцем не кивнути; кінець діло хвалить; ламати комедію; ласий, як кіт на сало; а також всі сталі сполуки у всіх випадках їх вживання (бригада комуністичної праці, маяки комунізму, співдружність соціалістичних націй, міжнародний комуністичний рух, та можливі граматичні сфери вживання кожного слова (вища освіта, вища школа, вища інстанція, вище командування, вищий за(від); вища освіта, середня освіта, неповносередня освіта, початкова освіта, спеціальна освіта, професійна освіта, народна освіта, загальна освіта.*

З аналогічним колом граматично-семантичних зв'язків виписуються *генеральна репетиція; швидка допомога; брати участь; орати на зяб; скласти договір* і багато подібних.

III. ТЕКСТ ЦИТАТИ

1. Необхідною умовою усіх цитат, виписаних на картках, є такий ідейно-політичний рівень їх змісту, який відповідає діалектико-матеріалістичному світогляду і практиці соціалістичного та комуністичного будівництва.

2. Цитати, взяті з мовних партій ворогів нашого народу (куркулів, зрадників, диверсантів і под.), виписуються тільки при тій умові, коли їх зміст спростовується реплікою іншого персонажа чи самим автором.

3. При вибіркового розписуванні текст виписуваної цитати повинен мати характер закінченого висловлення, а звідси – типовою цитатою має бути закінчене речення з широкого контексту.

4. Якщо речення, в якому є потрібне для виписування слово, має характер незакінченого висловлення і щільно пов'язане з попереднім або наступним реченням або значення виписуваного слова виразно розкривається лише у сполученні даного речення з іншим (попереднім чи наступним), – для цитат треба брати обидва речення. Наприклад: *З моря дув вітер. Солона прохолода принаджувала гостей.* Тут попереднє речення (З моря дув вітер) пояснює речстове слово *солона* – ознаку прохолоди – чому вона була солона.

В окремих випадках, при неможливості розкрити значення слова чи вислову в обмеженому контексті, цитата може складатися й з трьох речень.

Якщо ж значення доконечно потрібного для картотеки слова розкривається цілим періодом, то в дуже рідких випадках рекомендується виписати таке слово без контексту, зазначивши, крім автора, назви твору, видання, сторінки і т. д., абзац (зверху, знизу).

5. При наявності в цитаті особового займенника – підмета чи додатка, що заступає іменник, який вживається в ширшому контексті, – в картці при такому займеннику можна писати *в квадратних дужках* уточнюючий його іменник тільки тоді, коли уточнення його зумовлено контекстом. Наприклад: Вона глянула на його [Миколу] і опустила вії на щокі.

Для змісту речення вживання займенника **вона** цілком виразне, однозначне, а тому немає потреби уточнювати його. Займенник **його** бажано тут уточнити, оскільки він може означати і предмет, і живу істоту.

Або: Його [токаря] раціональна пропозиція була прийнята.

У цьому реченні уточнювати займенник **його** треба. Є дві можливості його уточнення: іменем або прізвищем означуваної ним особи чи вказівкою на професію. Доцільніше уточнити виділений займенник вказівкою на професію.

Або: Він [Шевченко] годинами простоював перед нею [картиною], і уява домальовувала і розповідала те, чого не встиг це зробити Брюллов. Тут займенник **він** можна і не уточнювати, але *нею* треба обов'язково конкретизувати.

Так само треба розкривати значення і *обставин місця*, виражених прислівниками *там*, *туди*, *звідти* та ін.

6. Якщо власні назви стоять на початку речення, то для яснішого їх осмислення треба розкривати (в дужках):

- а) *прізвища людей*, спільні з загальними назвами (напр.: *Коваль, Колісник, Токар, Мельник*), б) *клички тварин* (*Найда* – собака, *Маша* – корова і под.);
- в) *географічні назви* (*Піски* – село).

7. *Авторські та редакторські примітки* до тексту виписуються в нижній частині тієї ж самої картки.

8. При розписуванні драматичних творів треба підкреслювати назви дійових осіб пунктирною лінією (_ _ _ _). Після назв персонажів ставиться двокрапка. Цитата починається з великої літери. Напр.: *Маруся!*: *Мати завжди піклується про своїх дітей*;

9. Якщо пропускається перша частина репліки, то після двокрапки ставиться знак скорочення і починається текст з малої літери. Наприклад: *Ва-силь* [хижо зареготавшись]: .. в тебе [до Марусі] обізвалася господарська кров.

10. При цитуванні прямої мови з творів інших (прозового чи поетичного) жанрів позначається з великої літери на початку цитати (у квадратних дужках, без підкреслення) назва персонажа, професія, прізвище, якому належить цитована мова. [Кавун:]² *А хоч би і побігла [Нимидора] на вулицю, аби діло робила.* [Робітник:] – На заводі працюю понад двадцять років.

11. Якщо ж автор супроводжує репліку персонажа ремаркою з підкресленням приналежності цитованої репліки, то в таких випадках не треба робити вставки в текст з назвою персонажа, наприклад:

– *Сину, не зачіпай ти осавула, не дражни пана*, – благала мати Миколу.

12. При дуже великих реченнях, в яких виписуються потрібні слова, дозволяється, як виняток, скорочувати текст цитати, але з обов'язковим дотриманням таких вимог: пропускаються тільки неістотні для змісту і синтаксично об'єднані частини фрази: у віршах можна пропускати тільки цілі рядки. Скорочений текст повинен зберігати характер закінченого висловлення. Пропуск слів, словосполучень у цитаті позначається двома крапками (..), на відміну від трьох крапок (...) як розділового знака. Якщо при скороченні в цитаті не дописуються останні слова речення після якогось розділового знака (*коми, крапки з комою, двокрапки*), то цей знак символізує скорочення. Приклад: В клубах, будинках і палацах культури, бібліотеках влаштовуються тематичні вечори, вечори спогадів старих більшовиків про В. І. Леніна; або:

¹ Двокрапка ставиться або зразу після назви дійової особи, або аж після авторської ремарки.

² Двокрапка ставиться в дужках після назви професії, прізвища персонажа.

Куди не кинув [Юра] очима – всюди по царинках увихаються, як мурашки, дрібні постаті мужчин, челяді, і под. Коли ж перед кінцевими словами речення, на які скорочується цитата, немає ніякого розділового знака, то таке скорочення, як і в середині речення, позначається двома крапками. Якщо перед кінцевими словами, на які скорочується цитата, стояли три крапки, то між синтаксичною трикрапкою і знаком скорочення, двома крапками, необхідно залишати інтервал до півсантиметра (напр.: «*Лукія Чепур весь вік прожила а ні дівкою, ані вдовою... .. Але є сусіди, які й заздять Лукіїному життю*»). Тут двома крапками позначається пропуск цілого речення.

Якщо цитата складається з поширеної репліки персонажа, перша частина якої пропускається, то дві крапки ставиться після тире. Напр.: – .. Скільки ж казок про нас перекажуть, скільки пісень проспівують про нас. Тихими вечорами та зоряними ночами, де-небудь під Черніговом, співатимуть інтернаціональні хлопці з дівчатами. Проспівують і змовкнуть. Пролетять журавлі з теплого краю... (О. Довженко, Тв., т. I, 1950, стор. 293).

Скорочення на початку речення позначається також двома крапками, але написання першого слова після знака скорочення не міняється (мала літера). Не можна скорочувати цитати на початку, в середині і в кінці речення на одне чи навіть два повнозначних слова.

IV. ОФОРМЛЕННЯ КАРТКИ-ЦИТАТИ

1. Вгорі, з лівого боку картки, пишеться з малої літери реєстрове слово, на яке випикується цитата.

2. Якщо слово, на яке випикується картка, взято в тексті в лапки, то в реєстрі подається воно без лапок.

3. Усі відмінювані слова пишуться вгорі картки в початковій формі.

Для *іменників*, у тому числі й суфіксально-префіксальних, початковою формою є *називний відмінок в однині*. Наприклад: корм, відкормка, пристань, переобладнання і под.

Для тих іменників, які вживаються лише у множині, – форма називного відмінка множини (ножиці, *сани*, *двері* і под.);

Безособові форми на -но, -то вважаються початковими формами слова (*зачинено*, *розлито*, *розбито*, *убито*, *поранено* і под.).

Для *прикметників* – форма чоловічого роду в називному відмінку однини: голубий, червоний, гарнесенький, позаплановий. Для коротких форм прикметників – відповідна коротка форма («*чорнобров*», «*ясен*» і т. п.).

Прикметники вищого й найвищого ступенів вважаються самостійними реєстровими словами і виписуються у формі чоловічого роду, називного відмінка однини (*тепліший, найтепліший; ближчий, найближчий* і под.).

Для вищого і найвищого ступенів прислівників основною залишається форма їх відповідних ступенів (*глибше, вище, швидше, найглибше, найшвидше*).

Основною формою прикметників типу *силенний, здоровенний, довжелезний, багатющий, страшенний* має бути форма називного відмінка чоловічого роду цих же слів (*силенний, здоровенний* і т. п.).

Для субстантивованих прикметників і дієприкметників основна форма визначається називним відмінком того роду, в якому вжито таке слово, напр.: *минуле, майбутнє, старий, стара, вартовий, вартова, уповноважений, уповноважена*, так само: *дані*; від форми множини прикметників (і дієприкметників), які в однині можуть мати і чоловічий, і жіночий рід, – початковою формою від форми множини буде форма називного відмінка чоловічого роду (напр.: від форми *старих* – *старий*, від форми *хворих* – *хворий*).

Для числівників кількісних визначається як основна форма називного відмінка, для порядкових – форма чоловічого роду в називному відмінку однини.

Для особових займенників першої і другої особи основною приймається форма називного відмінка (*я, ти, ми, ви*) для третьої особи – форма називного відмінка однини відповідного роду (*він, вона, воно*), а для всіх випадків множини – *вони*;

Для займенників прикметникового типу відмінювання – форма називного відмінка однини чоловічого роду (*твій, всякий, кожний*);

Для зворотного займенника – форма родового відмінка (*себе*).

Для дієслів основною буде неозначена форма дієслова разом із зворотною часткою -ся (а не -сь) там, де вона є. При цьому – треба обов’язково зберігати вид основного (вжитого в тексті) особового дієслова (*приліпити – приліпитися, написати, усміхнутися, зустрічати – зустрічатися, здобувати, досягати, розтопитися* тощо.).

Для префіксованих дієслів основною залишається неозначена форма, але разом з відповідними префіксами (*застугоніти*, а не стугоніти, *заструмувати*, а не струмувати, *настригти*, а не стригти). Це ж поширюється і на дієприкметники (*настрижений*, а не стрижений і под.);

Для складених форм дієслова в реєстр вноситься інфінітив дієслова, напр.: для форми *«будуть писати* – *«писати»*;

для дієприслівників – неозначена форма (інфінітив) відповідного дієслова (*читаючи – читати, слухаючи – слухати, складаючи – складати, звітуючи – звітувати*);

для дієприкметників форма називного відмінка однини чоловічого роду (*збудованийий, виконуючий, організовуючий*).

Незмінні слова (прислівники, в тому числі й такі форми, як: *«бігти галопом», «по-комсомольському»* та под., сполучники, частки, вигуки) залишаються такими, якими вони виступають у цитаті.

Примітка: Якщо іменник у формі орудного відмінка вживається у синтаксичній ролі обставини способу дії з відтінком порівняння, то реєстрове слово оформляти так: іменник у називному відмінку, а після двокрапки дати його вживання. Напр.:

хмара: хмарою, пластир: пластирем – Дим бухав **хмарою**. Солдат при-
тиснувся **пластирем** до землі.

При виписуванні сталих словосполучень, в тому числі приказок і прислів'їв, дається окрема картка на кожне повнозначне слово³, що входить до цього словосполучення в такому оформленні: після основної форми ставиться двокрапка, після чого в тому ж рядку подається весь фразеологізм, наприклад: зарубати: заруба (-в, -ла) на носі, ніс: заруба (-в, -ла) на носі;

укусити: укусить (хто) і меду дасть, мед: укусить (хто) і меду дасть, дати:
укусить (хто) і меду дасть;

курка: немов мокра курка;

мокий: немов мокра курка; мій: моя хата з краю, хата: моя хата з краю,
край: моя хата з краю⁴.

У такий же спосіб слід оформляти і такі фразеологізми: *ні світ ні зоря; зарубати на носі; що посієш те й пожнеш; зігнати на слизьке; зігнути в баранячий ріг; укусить і меду дасть; із шкури вилазити; і на сонці плями є; його і в ступі не влучиш; в сірка очей не позичати; йому й горя мало; казка про білого бичка; лихо та й годі; лобом муру не проб'єш; ловити рибу в каламутній воді; тягти лямку; між двома вогнями; мілко плавати; немов мокра курка; мов на долоні; моду взяти; моя хата з краю* та багато под.

На словосполучення *«горобина ніч»* на початку двох карток буде: *«горобиний: горобина ніч», «ніч: горобина ніч»,* на приказку *«було, та загуло»* даються картки в такому оформленні: *«Бути»: було, та загуло»* і *«загустити: було, та загуло»*⁵. Далі така картка оформляється, як при виписуванні

³ При виписуванні таких структур, як без упину, без угаву, на щастя, до ладу, на добраніч, на ура, до завтра, в цілому та под. основною вважати форму називного відмінка однини семантично-опорних слів – угав, упин.

⁴ Якщо зворот складається з чотирьох і більшої кількості слів, то після реєстрового слова можна тільки почати вираз, а далі крапками позначити його скорочення, оскільки він увесь підкреслюється в тексті.

⁵ Вирази раз у раз, рік у рік, день у день і под. оформляються так же (раз: раз у раз).

окремого слова, лише в цитаті підкреслюється (див. далі) кожного разу не окреме слово, яке виділяється в даній картці на місці основної форми, а все словосполучення. Наприклад: Чула я дещо, думала – так просто, дурні баби теревені правлять, а тепер бачу, що нема того диму *без вогню* (Л. Письменна, Злочин Надії поліщук, 1961, стор. 78–79). У цій цитаті два звороти. Її можна (і треба) повторити кілька разів. У перших двох картках реєстровими словами будуть складові частини звороту, як і сам зворот, *теревені правлять*, а в інших чотирьох – *немає диму без вогню*. У першому і другому випадках підкреслюються у тексті звороти, а не окремі слова (див. попередній пункт). Приміром: Чула я дещо, думала – так просто, дурні баби *теревені правлять*, а тепер бачу, що нема того диму без вогню (Л. Письменна, Злочин Надії Поліщук, 1961, стор. 78–79).

Або: Чула я дещо, думала – так просто, дурні баби теревені правлять, а тепер бачу, що *немає того диму без вогню* (Л. Письменна, Злочин Надії Поліщук, 1961, стор. 78–79) і т. д.

Усі фразеологічні звороти виписуються не самі, поза контекстом, а в такому контексті, щоб було зрозумілим їх значення, вживання.

Цитати з сталими словосполученнями типу: *від самого рання, з самого рання, з самого малку, з самого рана, одного рана* та под. – доцільніше розписувати так: *самий*: від (з) самого рання, *від (з) рання*: від (з) самого рання; *самий*: з самого рана, *зрана*: з самого рана; *самий*: з самого малку, *з малку*; з самого малку; *один*: одного рана; *рано* (подібно до *давно*): одного рана. Пор.: .. могила о давнім давні говорила.

При виписуванні сталих сполучникових груп типу *тому що, через те що* дається одна картка, і за основну форму береться все словосполучення «*тому що*», «*через те що*», «*та й*»⁶.

5. На складні слова, що пишуться через дефіс, виписується одна, або більше карток, в залежності від характеру сполучення.

а) Якщо складні слова передають одне поняття (пишуться через дефіс), то вони розглядаються як одна лексема і виписуються один раз. Напр.: *батько-мати, сон-трава, дизель-мотор, людино-день, тонна-кілометр*, а також – *мовно-літературний, діалектико-матеріалістичний, навчально-виховний* та под.

б) Якщо складне слово являє собою синтаксичне сполучення – іменник з прикладкою⁷, то виписуються дві картки так: Ніченька:

⁶ У сполуках що йому, що їй, що їм – основною формою буде весь вираз, але друга частина, як і себе – повинна мати форму родового відмінка (що його, що її, що їх).

⁷ Не беруться тільки індивідуально-авторські прикладки, сфера вживання яких дуже обмежена (жінка-арабка, господиня-угорка, селоки-бійці, хуторяни-угорці, фургон-газик і под.).

ніченька-чарівниченька, чарівниченька: ніченька-чарівниченька; так же оформляються красуня-зірка, комсомолец-ударник, обліковець-заправник, лапа-бритва та под.

Якщо в складному слові повторюється корінь одного і того ж слова з доповненням його у другій частині суфіксом або префіксом чи без доповнення, то виписується одна картка з складним реєстровим словом. Напр.: сила-силенна, добрий-предобрий, буль-буль, скрип-скрип, рип-рип, гуп-гуп.

У випадках двозначності тексту треба виписати дві картки. Напр.: Наші *батьки* приятелювали ще з молодих років. Слово *батьки* тут має два значення:

- 1) *батьки* – батько й мати і 2) *батьки* – батько.

Такі речення виписувати на дві картки з реєстровими словами *батьки, батько*.

Внизу кожної з таких карток робити відсилання до іншої.

6. Цитата виписується на один-два рядки нижче реєстрового слова.

ЗАПИС ЦИТАТИ НА КАРТЦІ ПОВИНЕН ВІДПОВІДАТИ ТАКИМ ВИМОГАМ:

а) перший рядок цитати починається на один-два рядки нижче від реєстрового слова, з *абзаца* – сантиметрів два від лівого краю картки, дальші рядки – не менше як на півсантиметра від лівого краю картки; в кінці картки не можна рядок доводити до самого краю;

б) рядки пишуться *не густо*;

в) текст цитати, який не вміщується з одного боку картки, можна продовжити на звороті⁸ цієї ж картки. Не рекомендується переносити одне слово або частину слова на другий бік картки;

г) при розписуванні віршів на картці зберігаються віршові рядки тексту; якщо рядок тексту не вміщується у відповідному рядку картки, закінчення його дається в наступному рядку ближче до правого краю картки в залежності від того, скільки залишається недописаного в попередньому рядку тексту, але ні в якому разі не нарівні з початком основного рядка;

д) при переносі слів із рядка в рядок не можна робити таких переносів, внаслідок яких виникає сумнів щодо написання слів разом чи через дефіс (напр.: не можна переносити *залізо-бетонний, загально-вживаний, по-перше* тощо на стику цих і под. слів);

---

⁸ Джерело завжди оформляється на лицьовій стороні картки. Відстань між текстом і джерелом має бути не менше одного рядка. Під текстом, вище джерела, з правого боку картки, вказати, коли переноситься текст на другий бік, (на звор.).

е) слово, на яке виписується картка, пишеться більшими літерами, ніж текст цитати, підкреслюється в цитаті однією рисою; у такому, *підкресленому, слові неприпустимі переноси*;

є) авторські думки треба позначати в цитаті круглими дужками, на відміну від квадратних, якими користується розписувач для виділення своїх вставок. Напр.: *Наталка* (залишаючи роботу): *Через мою непокірність ви [мати] бідую терпите.*

ж) якщо після слова, яке потребує уточнення, стоїть кома, крапка з комою тощо, то відповідний розділовий знак треба ставити за вставленим словом. Напр.: [Домка:] – І не кажіть. Там така стала [Соломія], як хмара. Слова людського не промовить. Та ще й бреше на всіх, наклепи зводить... (О. Кучер, *Трудна любов*, 1960, стор. 174).

Витай між нас, ковальський сину [Іван Франко]!

Хай голос твій крізь товщу літ

Вславляє матір Україну

Повік на весь широкий світ. (А. Шмигельський, *Партія – серце народу*, 1959, стор. 63).

з) позначати наголос на реєстрових словах *сім'я – сім'я*, *принісити – приносіти*, *розходитися – розходітися*, значення яких розрізняються наголошенням. Наголоси, показані в книжці, обов'язково треба зберігати в цитаті;

и) картку треба писати лише фіолетовим конторським чорнилом;

і) картку треба писати чітким почерком, без будь-яких помарок; особливу увагу треба звертати на виразне розрізнення в написанні таких букв, як: *о-а, о-я, з-ч, п-и, и-к, к-х, ж-ш, т-ш*; *не припускаються будь-які розчерки та інші прийоми вигадливого письма.*

При розписуванні технічної і спеціальної літератури, у якій є посилання, зазначені в дужках, на малюнки (мал. 1 і т. д.), можна такі посилання пропускати, не позначаючи цього пропуску знаком скорочення в середині речення. Якщо таке посилання стоїть у кінці речення, то крапка ставиться безпосередньо за реченням.

Якщо у виписуваній цитаті політичної літератури наявні виділені (набрані «жирним» шрифтом, курсивом, або врозбивку) редакцією чи самим автором слова, то їх необхідно підкреслювати: жирний шрифт (~~~~~) ламаною рисою, курсив – хвилястою рисою (~~~~~), врозбивку – пунктирною лінією (.....) якщо ж реєстрове слово збігається з одним із названих видів виділення, то під однією з ліній (ламаною, хвилястою чи врозбивку) проводиться ще й пряма лінія (_____).

7. Після виписаного тексту на картці позначається джерело за такою схемою: автор, назва твору, якщо він (вір) вийшов окремим виданням, чи назва

збірки творів. В кінці джерела ставиться крапка. («Твори» (Тв.), «Повне зібрання творів» (Повн. збір. тв.), «Вибрані твори» (Вибр. тв.) «Чуття єдиної родини», «Мости», тощо), том, рік, видання, сторінка⁹, після якої вказується назва діалогії, трилогії, оповідання. Наприклад: М. Коцюбинський, Тв., т. II, 1955, стор. 122, «Під мінаретами». Позначення джерела для розписуваної статті, книги чи твору погоджується в кожному окремому випадку з зав. картотекою).

8. На звороті картки, в кінці, з правого боку, чітко пишеться прізвище виписувача, а не його розпис.

Інструкцію до виписування матеріалів для лексичної картотеки Інституту мовознавства упорядкував кандидат філологічних наук УДОВИЧЕНКО Г. М. на основі двох Інструкцій, укладених чл.-кор. АН УРСР І. М. Кириченком і кандидатом філологічних наук В. С. Ільїним.

Допомогу цінними порадами, практичними пропозиціями, критичними зауваженнями надали упорядникові співробітники Інституту В. С. Ільїн, Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник, Т. В. Зайцева, Д. С. Дудко, Є. М. Радченко, В. М. Соловійова, О. І. Коваленко, О. Б. Ткаченко, А. А. Бурячок, П. П. Доценко, А. П. Білоштан, І. О. Кільчевський, Ш. Г. Кренцель, Є. І. Чабак і ін.

Working instructions for extracting materials for the lexical card catalogue of O. Potebnya Institute of Linguistics, Academy of Sciences, USSR

УДК 811.161.2'374'344

---

⁹ Слово «сторінка» скорочується так: «стор.»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ДІДУН Лілія Вікторівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ДЮНДИК Олена Андріївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
МОВЧУН Лариса Вікторівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
САМОЙЛОВА Ірина Анатоліївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО Тетяна Василівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

Шановні колеги!

Відділ лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ запрошує Вас до участі у збірнику наукових праць “**Лексикографічний бюлетень**”, де є такі рубрики:

- 1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика.**
- 2. Словникові матеріали. 3. Персоналії. 4. Рецензії, анотації. 5. Хроніки.**

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 0,5 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак “нерозривний проміжок” (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- ім'я та прізвище автора та **УДК** розміщувати над назвою:

Ольга Петренко
УДК 161.2.81'374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

і також на окремому аркуші, зазначивши **науковий ступінь, місце роботи, електронну адресу й контактний телефон**;

- після статті обов'язкові ім'я, прізвище автора, назва статті, резюме англійською мовою (7–10 рядків);
- список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.: [21: 107; 22: 15; 23], [СУМ, XI: 56].

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища шк., 1977. – 114 с.
2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л.: Наука, 1990. – 240 с.

– список джерел, скорочень подавати в алфавітному порядку, після списку літератури, причому **між скороченням і повною назвою джерела** – знак **табуляції**, напр.:

Джерела

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
- Св. Л.** Люборадскі. Семейна хроника А. Патриченка Свидницького // Зоря. – 1886. – № 1–22.
- Св. Л. 1** Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.1 – 373 с.

– посилання на джерела ілюстративних матеріалів робити у квадратних дужках, напр.:

.../Далі йду тим шляхом до мети / *І несучи покути свій тягар* [Забашта: 45].

– назву, абзаци, відомості про автора та інше **не формувати** спеціальними стилями;

– матеріали подавати як файл у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках);

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті або прикріплювати до тексту (Сервіс–Параметри–Збереження–Приєднати шрифти TrueType); для наголосу використовувати символ Юнікод F009; розрізняти дефіс і тире;

– для авторів без наукового ступеня – **дві рецензії від фахівців з науковим ступенем** (хоча б одна з них – від філолога), одна з яких має бути з іншої організації. Питання, які обов’язково треба висвітлити у рецензії на статтю: 1) опис об’єкта дослідження; 2) актуальність роботи; 3) наукова новизна; 4) значення одержаних результатів дослідження; 5) недоліки роботи; 6) рекомендації.

Бюлетень є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. “Бюлетень Вищої атестаційної комісії України”, 2005, вип. 9: 21).

Лілія Дідун,

відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАНУ,
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна
тел.: 066-183-86-16;
e-mail: didun-lilia@yandex.ua

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Л 43 Лексикографічний бюлетень: 3б. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н.
І. С. Гнатюк. – К., 2016. – Вип. 25. – 88 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-434-7 (вип. 25)

Оригінал-макет: О. Л. Мумінова

Підписано до друку 14.03.2016 р.

Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 5,29. Ум.-друк. арк. 5,11. Наклад 300 прим. Зам. № 1802.

Видавничий дім Дмитра Бураго

ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»

Свідоцтво про внесення до державного реєстру

ДК № 4558 від 05.06.2013 р.

04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41

Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;

e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua